

עמק החולה

דו"ח סיור מספר 2

אורן בצלאלי

Oren.Betzaleli@gmail.com

OREN BETZALELI

IN THE FOOTSTEPS OF THE GREATEST STORIES

תוכן עניינים

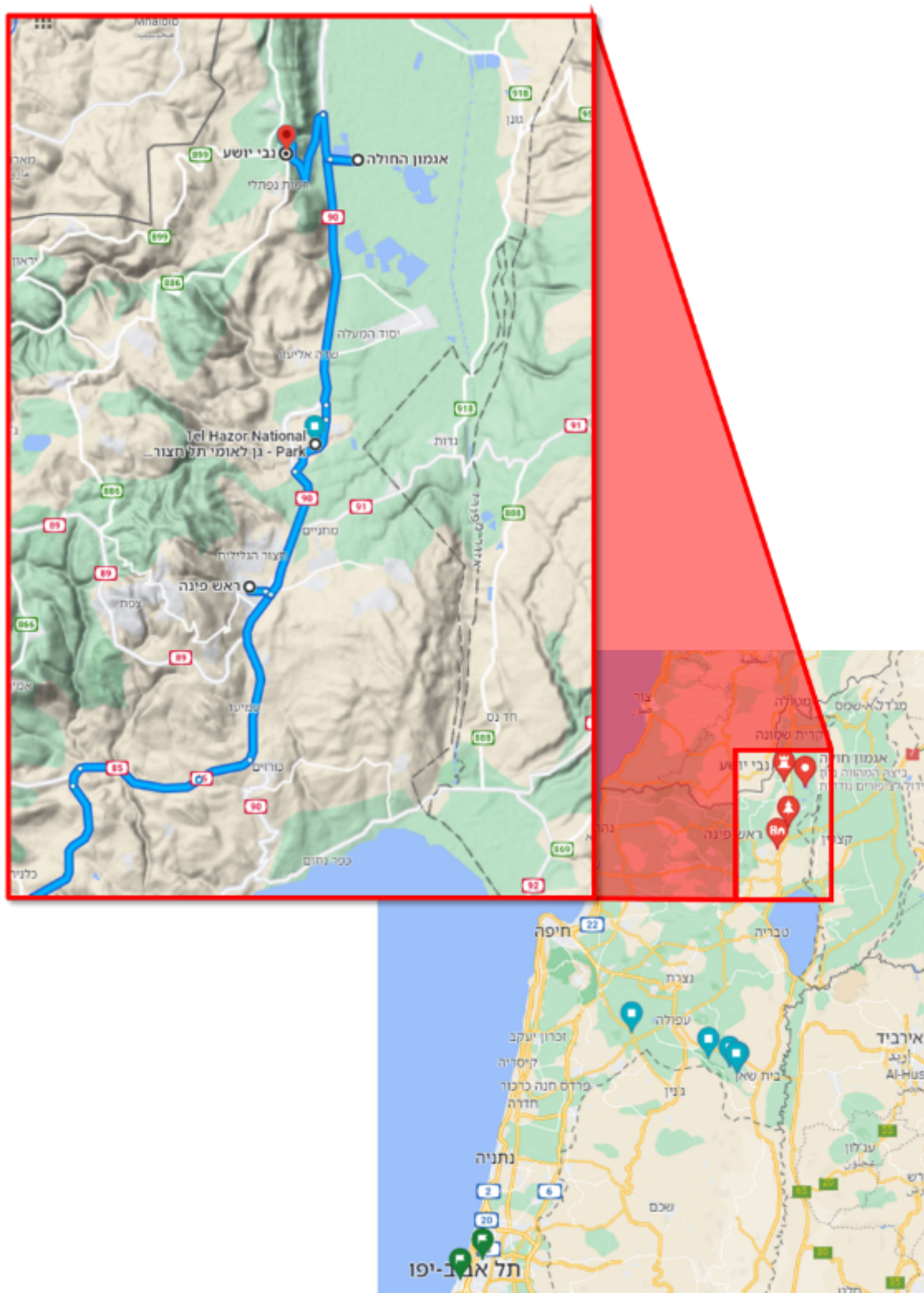
2	תיאור הסיור
5	הדרכת דרך 1: מווינגייט למרכז המסחרי אלונים
8	הדרכת דרך 2: מהמרכז המסחרי אלונים לראש פינה
12	אתר 1: ראש פינה
13	נקודת הדרכה 1: מצפה נמרוד
15	נקודת הדרכה 2: התצפית במצפה נמרוד
16	נקודת הדרכה 3: אתר השחזור של מושבת הראשונים
18	נקודת הדרכה 4: בית הכנסת הישן
20	נקודת הדרכה 5: בית המורה על שם וילקוביץ' ומלון אלתר שוורץ
21	נקודת הדרכה 6: מרכז המבקרים ובתי הפקידים
21	נקודת הדרכה 7: גן הפקידים
22	הדרכת דרך 3: מראש פינה לגן הלאומי תל חצור
23	אתר 2: גן לאומי תל חצור
25	נקודת הדרכה 1: כניסה לתל ותצפית צפונית (נקודה 1 במפת האתר)
29	נקודת הדרכה 2: "שער שלמה" (נקודה 2 במפת האתר)
30	נקודת הדרכה 3: מקדש וארמון כנעני (נקודה 3 במפת האתר)
32	נקודת הדרכה 4: מפעל המים (נקודה 4 במפת האתר)
32	נקודת הדרכה 5: תצפית למצודה הישראלית (נקודה מספר 5 במפת האתר)
33	הדרכת דרך 4: מתל חצור לאגמון החולה
34	אתר 3: אגמון החולה
36	נקודת הדרכה 1: מרכז המבקרים
37	נקודת הדרכה 2: נסיעה מסביב האגם ועצירה לתצפית
38	נקודת הדרכה 3: מצפור עופות המים
39	נקודת הדרכה 4: ממשיכים בנסיעה מסביב לאגם והחוצה
40	הדרכת דרך 5: מאגמון החולה למצודת כ"ח
41	אתר 4: נבי יושע (מצודת כ"ח)
43	נקודת הדרכה 1: תצפית לרגלי המבצר
46	נקודת הדרכה 2: קברי הלוחמים
48	נקודת הדרכה 3: מוזיאון הרעות

תיאור הסיור

תאריך הסיור	21/6/2022	מזג אוויר צפוי	חם (33 מעלות), מעונן חלקית, רוחות חזקות
שעת התחלה	06:30	שעת סיום	19:00
מקום מפגש	סינמה סיטי גלילות	מקום פיזור	סינמה סיטי גלילות
מקומות איסוף והורדה נוספים	וינגייט, מחלף ינאי, מרכז המסחרי אלונים		
מדריך	שמוליק שפרמן	טלפון מדריך	
טלפונים חשובים	חברת הסעות: דברת רעננה טל. 09-7422422 סדרן עבודה 052-7432155 שלדי, חניך תורן – 054-4244003; רועי, רכז הקורס - 052-3213226		
אתרים מרכזיים	ראש פינה, תל חצור, אגמון החולה, נבי יושע		
מזון	ארוחת בוקר בקניון אלונים. ארוחת צהריים במרכז המבקרים של אגמון החולה (אוכל מהבית)		
הקבוצה	סטודנטים של המכללה האקדמית וינגייט, שלומדים להיות מורי דרך. מנעד גילאים רחב, מגילאי ה-20 עד פנסיונרים. מתעניינים בהיסטוריה.		
ציוד	נעלי הליכה סגורות, כובע, מים, קרם הגנה, כלי כתיבה ומחברת / מחשב / מכשיר הקלטה. מפות. כרטיס מטמון		

לוח זמנים

שעה	פעילות	הערות
7:30 – 6:30	נסיעה מגלילות לאלונים	
8:00 – 7:30	הפסקת בוקר	בקניון אלונים
8:45 – 8:00	נסיעה מאלונים לראש פינה	
11:15 – 8:45	סיור בראש פינה	בירידה ממצפה נמרוד, לאזור ג'יעוני למרכז המושבה
11:30 – 11:15	נסיעה מראש פינה לתל חצור	
13:15 – 11:15	סיור בתל חצור	שער העיר הישראלי (שער שלמה), המקדש והארמון הכנעני, מפעל המים, המצודה הישראלית
13:25 – 13:15	נסיעה מתל חצור לאגמון החולה	
14:00 – 13:25	ארוחת צהריים	במרכז המבקרים של אגמון החולה
15:15 – 14:00	סיור באגמון החולה	תחילה במרכז המבקרים, ומשם סיבוב באוטובוס מסביב לאגמון, עם עצירת תצפית
15:30 – 15:15	נסיעה מאגמון החולה למצודת כ"ח	
16:30 – 15:30	סיור במצודת כ"ח	תצפית, הסבר על נבי יושע, סיפור כיבוש המצודה ומוזיאון הרעות
18:30 – 16:00	נסיעה הביתה	

הדרכת דרך 1: מווינגייט למרכז המסחרי אלונים

נקודות עניין לאורך כביש 2 – כביש החוף

- כביש 2 הינו כביש האורך המערבי ביותר בישראל, שנוסע לאורך החוף מתל אביב לחיפה. כביש 2 עובר במקביל לכביש 4, וביניהם עוברות 2 מסילות ברזל, המסילה הישנה והמסילה החדשה, המהירה יותר.
- כביש 2 חוצה את אזור השרון מדרום לצפון, ועובר בערים נתניה וחדרה (ראה להלן)
- משמאל עוברים את היישוב הערבי ג'אסר-א-זרקא (הגשר על הנהר הכחול בערבית), ששמו משמר את הגשר שהיה בנוי מעל נחל התנינים ונחל עדה, הזורמים מצפון ליישוב.
- אחרי ג'אסר-א-זרקא אנחנו עוברים מאזור השרון לאזור מישור חוף הכרמל, כשרכס הכרמל מתחיל לעלות מימיננו במזרח, כשלוחה צפונית של הרי השומרון. משמאלנו ניתן לראות יפה את רכסי הכורכר הצהבהבים.
- משני צידי הכביש ניתן לראות את הבריכות לגידול דגים של קיבוץ מעגן מיכאל.
- מישור חוף הכרמל הוא אזור צר מאוד, בין 3-5 ק"מ רוחבו ממורדות הכרמל ועד לים, וזורמים בו מעט מאוד נחלים. הנחלים זורמים מרחק קצר שלא מספיק להשקיע חומרים שיזינו את הקרקע לחקלאות, לכן האזור מתאים יותר לבריכות דגים.

אזור השרון

- הכביש חוצה את אזור השרון, שהיה אחר האזורים הפחות מיושבים בא"י עד למאה ה-20 ולאורך כל התקופה העות'מאנית. היום אזור השרון הוא אזור מיושב מאוד, שהתפתח בתחילת המאה ה-20 בעיקר סביב יוזמות של אנשים פרטיים (כמו נתן שטראוס, פילנטרופ יהודי אמריקאי, ומבעלי רשת מייסיס, שתרם כסף לקניית אדמות נתניה) וארגונים פרטיים (כמו ארגון בני בנימין, שהיו מעורבים בייסודם של הרצליה ונתניה)
- נתניה נוסדה ב-1928, על ידי עולי העלייה הרביעית, הוכרזה כעיר ב-1948, והייתה ליישוב היהודי הראשון שהוכרז כעיר לאחר קום המדינה. סמל העיר (משמאל) צבוע בצבע כחול, כצבע הים, בעבר שלטו בסמל צבעי כתום וצהוב, שייצגו את הפרדסים שהיו באזור. על הסמל מופיעה גם חבצלת השרון ומסמלת את אזור השרון שבה שוכנת הער נתניה.
- השרון הוא החלק המרכזי של מישור החוף של ישראל. האזור מישורי, ומאופיין באזור זה, בחלקו המערבי, בחול בהיר וחלק, וברכסי כורכר בגוונים צהובים-חומים בהירים שהיו בעבר דיונות חול שהתאבנו. בין רכסי הכורכר משתרעים עמקים בשם אבוסים.
- השם שרון מגיע משפות כנעניות, ככל הנראה מאכדית במקור. משמעות השם הוא "יער צפוף" והוא ניתן לאזור מכיוון שהיה מיוער ברובו ביערות אלונים, ולא ע"י יערות האקליפטוסים שניתן לראות היום, אלה ניטעו ע"י קק"ל לאחר קום המדינה.

- חדרה הוקמה בעשור האחרון של המאה ה-19 ע"י עולי העלייה ה-1. משמעות השם מגיעה מהמילה הערבית "ח'אדר" שמשמעה ירוק, גם כן על שם יערות האלונים שהקיפו אותה באותם ימים. קניית הקרקעות הראשונה הייתה על גדות נחל חדרה, שהיה עשיר בצמחי מים שצבעו את מי הנחל בירוק.
- מימין, הקו האופק, ניתן לראות את רכס הרי השומרון העשירים במשקעים, שמתנקזים בנחלים למישור החוף. מהשומרון מגיעה גם אדמה בצבע אדמדם מסוג טרה-רוסה אשר מצטברת במישור השרון ויוצרת קרקע פורייה וטובה לחקלאות.
- מבנה השרון הוא כאמור מישורי והוא רצוף בנחלים שהביאו מים מהשומרון אל הים, אולם נחלים אלה נתקלו ברכסי הכורכר ולא מצאו פרוצות. עובדה זאת יצרה באזור השרון ביצות לכל אורך ההיסטוריה. במקרים בודדים, שבהם היה שלטון מרכזי חזק, כמו בתקופה הביזנטית, פעל השלטון ליצירת פרוצות לניקוז מי הנחלים, יובשו הביצות והאזור היה מתוחזק.
- הביצות והקושי בלעבור את נחלי השרון עברה דרך הים העתיקה לא על קו החוף, אלא כ-10 ק"מ מזרחית לכאן, בניסיון לעקוף את הביצות ממזרח, למרגלות הרי השומרון. רק משלהי המאה ה-19, עם ההתיישבות הציונית באזור, נוצרה במרחב הזה תשתית לקיום התיישבות ודרכים.

נקודות עניין לאורך כביש 67 – כביש ואדי מילק

- אחרי מעגן מיכאל אנחנו פונים ימינה במחלף זיכרון יעקב לעבר כביש 67 (בעבר כביש 70), הוא כביש ואדי מילק. הכביש חוצה במהירות את מישור חוף הכרמל, וממחיש לנו כמה צר מישור החוף באזור זה. אנחנו חוצים את עמק המרזבה, שקולט את כמויות המים שיורדות מהכרמל.
- מימין ניתן לראות מטעים של בננות, ומשמאל מנגו וליצי, גידולים טוב טרופיים שמתאימים לכמויות המים באדמה ולתנאי הלחות באזור.
- אנחנו יוצאים מאזור המרזבה, ונכנסים לשדרת ההר המרכזית, לחלק הצפוני של רכס השומרון, הוא רכס הכרמל.
- הדרך שבה אנחנו נוסעים, כביש 67, מחבר בין מישור החוף לבין דרך הים, שעברה כאמור כ-10 ק"מ מזרחית יותר לקו החוף. כביש זה הוא המקבילה הצפונית לדרך ואדי ערה, כביש 65, והוא שימוש את תושבי מישור החוף ואת תושבי עמק עכו להתחבר לדרך הים ומשם צפונה ומזרחה לסוריה ומסופוטמיה
- מימין רואים את רמות מנשה, משמאל את הכרמל, והכביש עובר באפיק הרחב יחסית של נחל תות ונחל דליה, שמנקזים את דרום הכרמל ואת הר חורשן שהוא חלק מרכס אמיר.
- הכרמל בנוי מסלעי גיר ודולומיט קשים, שיוצרים נוף מצורי, בעוד שהר חורשן בנוי סלעי קירטון רכים, שיוצרים נוף של גבעות עגלגלות.
- הציר עצמו הוא ציר נוח מאוד לתנועה, והדרך, שנמצאת בשימוש כבר מהעת העתיקה, נקראת גם "ואדי מילק".

- החל מהעלייה הראשונה נקנו אדמות באזורים אלה, ונבנו היישובים זיכרון יעקב, מאיר שפיה, ובת שלמה, שאנחנו עוברים דרכם בנסיעתנו מזרחה
- בהמשך מימין ניתן לראות את היישוב אליקים, שנבנה לאחר קום המדינה כהתיישבות של עולי תימן. באזור זה עובר קו פשרת המים המקומי, כאשר משקעים שיורדים מערבה מכאן מתנקזים לים התיכון, שנשפך לנחל קישון, ומשקעים שיורדים מזרחה מפה מתנקזים לעמק יזרעאל ולנחל קישון
- מאליקים אנחנו יורדים באפיק נחל יוקנעם, שמנקז ערוצי נחל משניים שיורדים מהכרמל.
- מימין העיר יוקנעם עילית, שנבנתה כמעברה בשנת 1950 ליד המושבה הוותיקה יוקנעם שנבנתה בשנות ה-30. בתחילה היו המעברה והמושבה רשות מקומית אחת, אולם בשנת 1967 הם הופרדו, השם יוקנעם נשאר בידי המושבה, והמעברה שהתפתחה לעיר נקראה יוקנעם עילית.
- המושבה יוקנעם נקראת על שם תל יוקנעם, שבו נמצאו שרידים ליישוב כנעני באותו שם, יישוב שנזכר במקרא כאחד מהיישובים שנכבשו על ידי יהושע בן נון.
- יוקנעם הפכה לעיר ישראלית והתקיימה עד לחורבן ממלכת ישראל בידי תגלת פלאסר ה-3, מלך אשור, במאה ה-8 לפנה"ס. חשיבותה של העיר הייתה בישיבתה על צומת דרכים ומעבר הכרחי בין כביש הרוחב שהוביל ממישור החוף, לבין דרך הים שהגיע ממגידו.
- אחרי יוקנעם אנחנו נכנסים לעמק יזרעאל, בעל הצורה של כינור מוארך. עמק יזרעאל מנוקז ברובו לכיוון צפון-מערב לאורך נחל קישון. משמאלנו הכרמל, ומימינו גבעות הגליל התחתון, והקישון עובר ביניהם. האזור נקרא גם שער העמקים, ויש גם יישוב שנקרא כך.
- משמאל אפשר לראות את קריית טבעון ובית שערים, ובהמשך מגיעים למרכז המסחרי אלונים להפסקה

מה בין ואדי למילק למשכורות של לחיילים?

- השם "ואדי מילק" הוא שיבוש של המילה הערבית "מילח" או מלח בעברית, על שם המלח שנשאר לאחר איוד המים בבריכות שהיום משמשות את קיבוץ מעגן מיכאל לגידול דגים.
- בבריכות האלה קרו בעבר מלח, שהיה חומר גלם יקר ושימושי ומבוקש מאוד בעת העתיקה, עד כדי שהפך בתקופות מסוימות למעין מטבע.
- ידוע שחיילים רומיים היו מקבלים שכר במלח, והמלח (Salt) הוא שהעניק את שמו למילים הלטיניות למשכורת (Salary) ואף לחייל (Soldier).
- בעבר עיקר ייצור המלח בא"י היה באזור הזה, ולא בים המלח, והמלח הפך לענף יצוא חשוב למצרים ולסוריה

הדרכת דרך 2: מהמרכז המסחרי אלונים לראש פינה

הגליל התחתון

- יוצאים מאלונים שבשולי עמק יזרעאל, ונוסעים מזרחה על כביש 75. עד לעת החדשה היו כל עמקי הארץ, ובהם עמק יזרעאל, עמק החולה ועוד, בעייתיים להתיישבות. השלטון המקומי לא רצה את האזורים האלה, ולציונים היה קל באופן יחסי לשים את ידם על אותם אזורים ולהתיישב בהם. כיום העמקים הללו מהאזורים המיושבים בארץ.
- אנחנו יוצאים מעמק יזרעאל, ומצפינים לגליל. הגליל מחולק לגליל תחתון וגליל עליון, וכל אחד מאלה מחולק לשלושה חלקים: מערבי, מרכזי ומזרחי.

- הגליל התחתון המערבי נקרא גם גבעות אלונים – שפרעם, והוא מאופיין בסלע קירטון. על הגבעות ניתן לראות את היישוב הדרוזי שפרעם, שנקרא כך על שם יישוב יהודי עתיק מימי בית שני שהיה במקום. עצי אלון מצוי ואלון התבור ומלוויהם, כמו האלה הארץ ישראלית, צובעים את הגבעות בירוק.
- כעביה (משמאל), זרזיר (מימין) ועוד ישובים בדואים פרוסים לשוליו של נחל ציפורי שחוצה את כביש 77. למעלה בגבעות היישובים היהודיים היהודים כמו אלון הגליל והסוללים.
- אנחנו עוברים על פני מחלף המוביל, שנקרא על שם המוביל הארצי שזורם לידו, ונמצא בסמוך למאגרי אשכול של חברת מקורות, שהם חלק מהמוביל הארצי.

- משמאל אתר ההנצחה לחייל הבדואי, שהוקם בנקודה זו בסמיכות ליישובים הבדואים רומת אל-היב, רומאנה ואלה שכבר הוזכרו, זרזיר וכעביה, שתושביהם כרכו את גורלם עם גורל מדינת ישראל, ובניהם מתגייסים לצה"ל.
- אחרי אשכול אנחנו עוזבים את הגליל התחתון המערבי, ונכנסים לרכסי הרוחב של הגליל התחתון המרכזי, כשהראשון בהם, מימין, רכס נצרת, ועליו העיר הגדולה נצרת, והיישובים הכפריים שמסביבה
- מימין רואים גם את ציפורי, גם היא על רכס נצרת, ואת מצודת ציפורי על ראש הגבעה
- משמאל מתחיל להתרומם הרכס השני, רכס תורען, ועליו היישוב הערבי תורען, ותוואי הכביש הוא התוואי של בקעת תורען שנפרש בין רכס נצרת לרכס תורען. בקעת תורען נקראת גם בקעת בית רימון.
- בישראל מתקיים מאבק ארוך שנים בין העמים השוכנים ביחידת השטח הזו על לאום, על דת, על שטחים... אבל אחד הדברים שמקשרים בין העמים הוא שמות שהשתמרו ונטמעו בין העמים ובין השפות מדור לדור. כך למשל רומאנה משמרת את השם היהודי העתיק בית רימון, השם היהודי ציפורי השתמר בשם היישוב הערבי ספורייה, ותורעאן עצמה הייתה יישוב יהודי באותו שם. אזור הגליל היה אזור יהודי מיושב בצפיפות בתקופה הרומית והביזנטית.
- הגליל מקבל גשם רב, והקרקע בסביבה היא קרקע טרה-רוסה אדומה ופורייה שמקורה מסלעי הגיר והדולומיט שבסביבה, מה שמייצר אזורים טובים לחקלאות. בשל כך הכביש לא עובר באמצע העמק אלא בשוליו, וזאת על מנת להקדיש כמה שיותר אדמה פורייה לחקלאות. אולם עם השנים הולך וגדל שטח היישובים בעמק, וזאת בשל המחסור בשטח למגורים מחד, והירידה בקרנה של החקלאות מאידך.
- הצומח מסביבנו הוא צומח ים תיכוני, בעיקר שיחים ועצים קטנים, נוף צומח שמכונה "גריגה", שהוא הדרגה השלישית לאחר יער וחורש.
- אנחנו עוזבים את כביש 77 במחלף גולני, ועולים צפונה בכביש 65, שמגיע מדרום מאזור הר תבור, עפולה, עמק יזרעאל וואדי ערה.
- מימין נמצא אתר ההנצחה לחטיבת גולני, שהוקם כאן במקום שבו הייתה אחת מזירות הלחימה המשמעותיות של החטיבה במלחמת העצמאות.
- כביש 65 עובר באזור זה בין הגליל התחתון המרכזי (משמאל) לגליל התחתון המזרחי (מימין). הגליל התחתון המרכזי מאופיין בסלעי משקע ימיים משוככים, ובעיקר גיר ודולומיט, בעוד שהגליל התחתון המזרחי מאופיין ברמות בזלת נטיות שמכוסות בקרקע בזלתית.
- אנחנו יורדים מרמת תורען לבקעת בית נטופה (סהל אל בטוף בערבית), שבחורפים גשומים היא מלאה במים. הבקעה משובצת בשטחים חקלאיים, בעיקר מהכפרים בועינא-נוג'ידאת, והמוביל הארצי זורם חוצה אותה לאורכה.
- מבקעת בית נטופה אנחנו עולים לרכס השלישי של הגליל התחתון המרכזי שעולה משמאל, רכס יטבת. מימין הר נמרה ומשמאלו הר קרני חיטים, הר געש כבוי שלמרגלותיו התקיים קרב גורלי בין הכוחות השל צ'לאח אל-דין האיובי המוסלמים, לבין צבא הצלבנים.

- משמאל לקרני חטים ניתן לראות את שכונותיה הגבוהות של טבריה (טבריה עילית), ובהן שכיון ד', פלוס 200 ומגדל הגדול.
- עכשיו יורדים לעמק נוסף, בקעת סח'נין, בקעה לא גדולה ובתוכה היישובים סח'נין, עראבה ודיר חנה, ולאחר מכן עולים על רכס גדול, רכס שגור, שהוא הרכס הצפוני ביותר בגליל התחתון המזרחי.
- עוברים את מחלף צלמון, מתחתינו נחל צלמון שזורם לכנרת, ומשמאל כלא צלמון שמוכר כבית כלא לעבירות צווארון לבן, ומקיים גם פרוייקטים שיקומיים יפים
- בתקופות המוסלמיות היישוב היהודי נטש את הגליל, אבל בתקופה הציונית הגליל חזר להיות מיושב ע"י יהודים. בשנות ה-70 וה-80 החלו לקום גושי יישובים יהודים בגליל, וגוש צלמון כאן בגליל התחתון הוא אחד מהם, בנוסף לגוש טפן בגליל העליון וגוש שגב.
- על רכס שגור, משמאלנו, הכפר מע'אר, כפר דרוזי שחיים בו גם נוצרים, ומוסלמים ואפילו יהודים
- מרכס שגור יורדים לבקעת בית הכרם, שהיא הבקעה הצפונית ביותר בגליל התחתון, ומהווה את קו הגבול בין הגליל התחתון לעליון. בסוף הבקעה רואים רכס גבוה שלא מאפשר המשך נסיעה ישר. בעבר הייתה פה צומת T, שחיברה את כביש 65 לכביש 85, שמחבר בין עכו במערב לראש פינה במזרח, אליה פנינו מועדות. היום הצומת הפכה למחלף, מחלף נחל עמוד, או בשמו הנוסף מחל קדרים.
- השם "קדרים" קרוי על שם קיבוץ קדרים, שקיבל את שמו מאחד מענפי התעשייה הידועים באזור זה בעת העתיקה – קדרות. כפר חנניה, שנמצא מעט מערבית למחלף, אף מוזכר במשנה בהקשר של העיסוק בקדרות.

הגליל העליון

- כביש 85 שאליו פנינו לכיוון מזרח, מפריד בין הגליל התחתון (כעת מימין) לגליל העליון (כעת משמאל), שהוא מרכז העניין שלנו בסיום.
- השטח הגיאוגרפי של הגליל העליון מגיע עד נהר הליטאני בלבנון, ורק חלק ממנו נמצא בשטח מדינת ישראל. רכסי הגליל העליון, שגובהם הממוצע הוא 900 – 1100 מטרים, גבוהים מרכסי הגליל התחתון בערך פי 2.
- מכביש 85 אנחנו מעוברים במחלף לכביש 90, הכביש הארוך ביותר במדינה, שנפרס ממטולה בצפון ועד מעבר גבול טאבה בדרום, מרחק של כ-480 ק"מ, דרך עמקי אצבע הגליל, הבקעה, הערבה ומפרץ אילת.
- משמאלנו הגליל העליון המזרחי, שמחולק אף ל-3 חלקים. החלק שמשמאלנו נקרא הר כנען, עליו יושבת העיר צפת וכמה מתקנים רגישים של צה"ל
- מימין אזור שטוח באופן יחסי, מאופיין בסלעים כהים, זוהי רמת כורזים, רמה בזלתית שטוחה שמפרידה בין עמק החולה מצפונה לבקעת כנרת שמדרומה. עוד נחזור לדבר על רמת כורזים ועל השפעתה על הסביבה בהמשך היום.
- להר כנען, משמאל, נוף צחיח, ניתן לראות בעונה הזו צמחיה נמוכה ויבשה. הסלעים

הקשים, גיר ודולומיט, שמאופיינים בסדקים וחללים קרסטיים, לא מאפשרים אגירת מים ויצירת קרקע שמתאימה לצומח משמעותי יותר, וזו הסיבה למראה הערום.

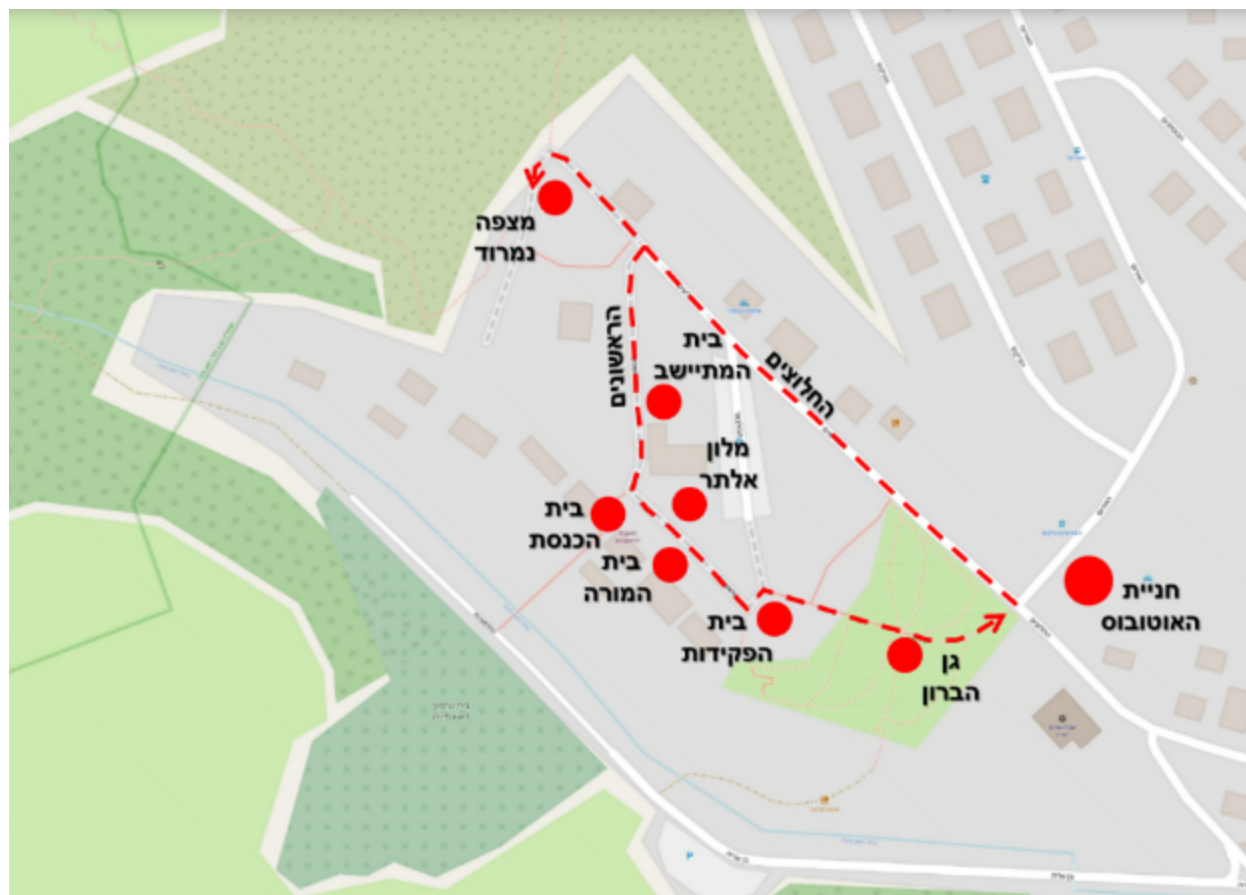
- צפונה יותר נוכל לראות מקבצים של עצים, אבל אלו הם עצים שניטעו ע"י קק"ל, עצים שיכולים לשרוד בסביבה כזו.

אתר 1: ראש פינה

- הגענו לראש פינה. לעיר ראש פינה שתי כניסות. הכניסה הישנה, הדרומית יותר, היא הכביש המקורי שחיבר את כביש 90 לצפת ועבר דרך ראש פינה. אנחנו נבחר את הכניסה הצפונית, מהמרכז המסחרי ישר במעלה ההר עד למצפה נמרוד.

- הסיוור בעיר יתחיל מלמעלה, מהמצפה, שזה נכון מבחינה מתודולוגית, וגם מקל על המך הטיול הרגלי שיהיה במגמת ירידה.
- ההתחלה מהחלק העליון של העיר מתאים גם לאופן ההתפתחות הכרונולוגית של ראש פינה, שהתחילה מלמעלה, מהיישוב הערבי ג'יעוני, והתפתחה מטה ומזרחה עד שהתחברה עם כביש 90.
- נרד מהאוטובוס ליד אחד ממתחמי הצימרים הידועים בעיר, וילה תהילה, ונעלה ברגל לעבר מצפה נמרוד שהוקם לזכר חייל המושבה ע"י אביו חזי, אתו גם ניפגש
- משם נרד לאורך בתי המושבה הישנה, ונעצור במספר תחנות עניין

נקודת הדרכה 1: מצפה נמרוד

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
האתר פתוח לציבור ללא שעות כניסה מוסדר, אבל לקבוצות מומלץ לתאם עם חזי שגב	חזי שגב, 050-5325732	רחוב החלוצים 1, ראש פינה. בחלק הגבוה ביותר ברחוב. "מצפה נמרוד" בויז
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
עלות הביקור משמשת לתחזוקת המקום. המחיר משתנה בהתאם לדרך ההסדרה. בביקור עצמאי ניתן לשים כסף בקופה מיוחדת שנמצאת בכניסה לאתר.	מומלץ	נגישות חלקית
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	לא	לא

- מצפה נמרוד הוא גן זיכרון ותצפית נוף לזכרו של חלל צה"ל נמרוד שגב, שנפל במלחמת לבנון השנייה בשנת

2006

- ב-12/7/2006 התרחש בגבול לבנון ירי של ארגון חיזבאללה על כלי רכב של צה"ל, שתוצאותיו היו 3 חיילים הרוגים ו-2 חיילים שנחטפו ע"י הארגון. בעקבות האירוע פתח צה"ל במבצע נרחב בדרום לבנון, מבצע שהתרחב לכדי מלחמת לבנון השנייה.
- בהר כנען, סמוך לראש פינה ולמקום התצפית שבה אנחנו נמצאים, הייתה מלחמה קשה, מכיוון שבהר כנען יש מספר מתקנים חשובים של צה"ל, וארגון החיזבאללה ידע את זה והפגז את האור בלי הרף.
- נמרוד שגב, בן 23, נשוי ואב לילד, בן המושבה ראש פינה שגר באזור המרכז בשל עבודתו בחברת מיקרוסופט, מקבל צו שמונה ועולה מיד צפונה להצטרף לגדוד שלו. בהגיעו לגדוד מתברר לו ממפקד הגדוד שהוא כלל לא אמור להגיע מכיוון שהוא הועבר לשירות מילואים באחת מיחידות המחשב, אבל נמרוד מסרב לוותר ומצטרף לגדוד.
- המג"ד בונה צוות טנק מסביב לנמרוד, והם יוצאים לשטחי הכינוס. היה זה יום חם של אוגוסט, והחיילים שזה עתה הגיעו לשטח ההתכנסות סבלו ממחסור של מים ומזון. נמרוד מתקשר לאביו, שחי בראש פינה הסמוכה, ומבקש ממנו להקפיץ לו כמה שישיות של מים וכמה מנות פלאפל. חזי, אביו של נמרוד, שמספר לנו את סיפורו של נמרוד, מארגן כמות גדולה של מים וארגז עם מנות פלאפל, ומבקש ממנו לשמור מים לעצמו ליום-יומיים הקרובים. אבל נמרוד לא שועה לבקשת אביו, ומחלק את כל המים והאוכל לחבריו לגדוד. את היום הזה מסיים נמרוד במיון כשהוא סובל מהתייבשות.
- בבית החולים בצפת הוא משתף את אביו בתחושה בהרגשה שמלווה אותו ביום הזה, ולפיה הוא יחזור מהמלחמה בארון לאחר שהטנק עליו בו הוא יילחם ישבות ויהפוך למטרה נחה. הוא גם אומר לאביו שהארון

יהיה ריק. חזי מנסה לשכנע את נמרוד לא להמשיך מבית החולים לגדוד, ולחזור הביתה למרכז וליחידה החדשה שלו, אבל נמרוד מסרב ומחליט להצטרף בחזרה לגדוד שלו ולהוביל את חייליו.

- ארבעה ימים לאחר מכן, ב-9/8/2006, בסביבות חצות הלילה, מגיעים קציני מחלקת נפגעים לביתו של חזי, אביו של נמרוד, ומודיעים לו שבנו נהרג מפגיעת טיל בטנק בו שהה. למחרת היום מגיע המג"ד של נמרוד לבית המשפחה, ומספר להם שמה שאירע הוא בדיוק מה שחזה נמרוד בשהותו בבית החולים.
- הלוויה התקיימה ביום למחרת, בבית הקברות בראש פינה, בהשתתפות מאות אנשים שנאלצו מידי פעם להישכב על הרצפה בשל מתקפת הקטיושות הבלתי פוסקת על הר כנען.
- האב חזי, שלא אוהב בתי קברות, מחליט שאת זיכרון בנו הוא לא רוצה לחוות בבית קברות, ומקים במקום זה את המצפה במקום שבו היה הזולה של נמרוד בנערותו, במקום הגבוה ביותר בראש פינה. הרבה אנשים עזרו לחזי לבנות את המצפה ולהחזיק אותו מטופח ופורח.
- בנו של נמרוד, עומרי, משרת היום בצה"ל. לזכרו של נמרוד הקים אחיו גם את רשת בתי הקפה, קפה נמרוד, שהסניף הראשון שלו היה בנמל תל אביב, מקום בו אהב נמרוד לשבת ולשתות קפה, ובבית הקפה מוגשים המאכלים האהובים על נמרוד.
- המצפה קיים כבר 12 שנים, ומבקרים בוא תיירים רבים. מהתצפית עצמה יש נוף פוער פה לעמק למטה.

נקודת הדרכה 2: התצפית במצפה נמרוד

- בתצפית שבמצפה נמרוד נפרש נוף העמק ורמת הגולן
- מאחורינו, לכיוון מערב, הר כנען (חלקו הדרומי של הגליל העליון המזרחי), שקצת מוסתר בין העצים. מולנו נפרשת רמת כורזים, ומימינה בקעת כינרות. שמאלה וצפונה נפרש עמק החולה. ברקע, מעל העמקים, רמת הגולן.
- על רמת כורזים אפשר לראות את היישוב הבדואי טובא-זנגרייה, ובגבעה משמאלנו, מצפון, את העיר חצור הגלילית, שהוקמה בשנות ה-50 המוקדמות כמעברה בסמוך לראש פינה המבוססת.

נקודת הדרכה 3: אתר השחזור של מושבת הראשונים

שעות פתיחה		יצירת קשר	איך להגיע?
האתר פתוח כל היום. מרכז המבקרים פתוח בימים א' – ה': 09:30 – 15:30. בסופ"ש וחגים: 10:00 – 14:00		טלפון: 04-6936913 נייד: 052-4876590	רחוב החלוצים 1, ראש פינה. בחלק הגבוה ביותר ברחוב. "מצפה נמרוד" בוייז
עלות כניסה		צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
השיטות ברחובות והכניסה לאתרים ללא תשלום		לא	כן
		יש שירותים?	
		שירותי הסעדה?	
		במרכז המבקרים	בית קפה במרכז המבקרים

- אתר השחזור של מושבת הראשונים בראש פינה משמר את רחובותיה המקוריים של המושבה ראש פינה, כפי שהוקמה בצמידות לכפר הערבי ג'עוני בשנות ה-80 של המאה ה-20. אנחנו עוצרים להדרכה בכניסה לרחוב הראשונים, שידוע גם בשמות רחוב הנדיב (העליון) ורחוב המייסדים, שהוא בעצם מדרחוב שמרוצף באבנים מקומיות, ולאורכו מספר נקודות עניין מההיסטוריה של המושבה, כשהראשונה ביניהם היא "בית המתיישב"
- א"י הייתה בשלטון האימפריה העות'מאנית כבר מהמאה ה-16. מאמצע המאה ה-19, ובמשך מאה השנים האחרונות לשלטון העות'מאני מורגשת תנופה בפיתוח מואץ, שנבע מהמצב הפוליטי והכלכלי באירופה, שמאפשר למדינות אירופה הנוצריות לקבל דריסת רגל בא"י, הן מסיבות אסטרטגיות והן מסיבות דתיות, והן כופות שינויים על השלטון העות'מאני באזור.
- באמצע המאה ה-19 חיים כ-150,000 אנשים בשטחי ארץ ישראל, שגבולותיו לא מוגדרים ולא משורטטים, מתוכם כ-15,000 – 25,000 יהודים (כ-10-15%). רוב היישוב היהודי מרוכז בארבעת ערים הקדושות: ירושלים – מרכז העם היהודי לאורך הדורות; חברון – עיר האבות ומקום מערת המכפלה; טבריה – מרכז יהודי בולט בימי הביניים, מקום חתימת המבנה, התלמוד הירושלמי, הניקוד הטברני הנהוג עד ימינו, הפיוט, האגדה ועוד; וצפת – שעולה בחשיבותה במאה ה-16 עם עליית תורת הקבלה והתיישבותו של האר"י הקדוש במקום. ריכוזים יהודים קטנים יותר מתקיימים בתקופה גם בערים אחרות, ובהם בעזה, ברפיח, בשכם, ביפו, בפקיעין ועוד.
- יהודי ארץ ישראל בתקופה נראו והתנהגו כמו שכיניהם הערבים, ואף דיברו בשפה הערבית. הם כונו "מוסתערבים"
- במאה ה-19 מתחילות להגיע לארץ ישראל קהילות חדשות של יהודים, חלקן מספרד ופורטוגל, וחלקן מארצות אשכנז, והן מצטרפות לקהילה הענייה שכבר הייתה פה, קהילה שהתפרנסה מלימוד תורה וקיבלה יחס של שוויון יחסי מהשלטונות העות'מאנים המוסלמים.

- על מנת להתפרנס שולחות הקהילות השונות שליחים לקהילות היהודיות השונות באירופה לגייס כספים למען היישוב היהודי בארץ ישראל, שליחים שכוננו "שליחי דרבנן" (שד"ר). אולם גם הכספים שמתקבלים לא מוציאים את היישוב היהודי מחיי העוני. הכספים, "כספי החלוקה", מחולקים בארץ בין הקהילות השונות לפי מפתחות שונים (לימוד תורה, גודל משפחה). אולם העוני המתמשך גורם לתסיסה, ואחדים מהיהודית יוצאים להתפרנס מעבודה "אמיתית", וזאת חרף ההתנגדות של הקהילות מחשש שיציאה כזאת תשאיר פחות לומדי תורה.
- ראשיתה של ראש פינה היא בהתיישבות 17 אברכים (בחורים צעירים לומדי תורה ובעלי משפחה וילדים צעירים) שירדו מצפת בשנת 1878 ויסדו בסמוך לכפר הערבי ג'עוני את הישוב במטרה להתפרנס מעיבוד האדמה.

- ג'עוני (מהמיל הערבית "רעב") היה כפר קטן ורעב ללחם, שהוקם ע"י בדואים שהגיעו לארץ. בתקופה הזו לא אפשרו השלטונות העות'מאנים ליהודים לרכוש אדמות בא"י, ולכן חוכרים האברכים מחצית מאדמות הכפר ג'עוני מידי בעל השטח מצור שבלבנון, שמחפש דרך להיפטר מהקרקעות ומהניסיון להפיק רווחים מהחוכרים הבדואים. החכירה מתאפשרת בכספו של אחד האברכים, אליעזר רוקח (משמאל), וללא התנגדות השלטון שכן לא הייתה זו פעולת רכישה.
- ההתחלה הייתה אולי מבטיחה, שכן הכפר שוכן בקרה למקורות מים שופעים ועשיר בצמחייה, אולם מהר מאוד מגלות משפחות האברכים שהם לא רצויות כל כך ע"י תושבי המקום הערבים, וכן שבקיץ חם מאוד והכל יבש. כמו כן לא היה להם כל ניסיון בחקלאות ולא מקורות שיקלו ללמד אותם. כבר בחודש הראשון חוזרות מספר משפחות בחזרה לצפת ומתקבלות שם בחזרה בקהילה, לא ללא השפלות ועלבונות.
- שתי משפחות נותרות במקום, משפחתו של אליעזר רוקח ועוד משפחה אחת, והם נשארים במקום עוד כשנה. בינתיים הסבלנות של בעל הקרקע הלבנוני פוקעת, והם עומדים לאבד את הקרקע בחזר לבעליה. אבל אז מתרחשת תפנית בעלילה...
- ב-1881 פורצות פרעות ביהודים ברחבי מזרח אירופה, פרעות שזכו לכינוי "סופות בנגב", וגורמות למיליוני יהודים לעזוב את אירופה. רוב רובם של היהודים עוברים לאמריקה, הן הצפונית והן הדרומית, מעטים עוצרים בדרכם בארץ ישראל, והמעטים שבמעטים מחליטים להשתקע בארץ, אבל רק לאחר שהם מקימים ארגון שתפקידו להכשיר את הקרקע לעלייה לארץ ישראל, אגודת חובבי ציון.

- משה דוד שו"ב (משמאל) מארגן קהילה יהודית מרומניה, ויוצא מטעמם לארץ ישראל. הוא מגיע לא"י ב-1881 דרך נמל יפו, ויוצא למסע לאורך א"י, מיפו לצפת, ומבקר גם בראש פינה. הוא מודיע לחברי קהילתו שמחכים ברומניה שהוא "מצא את הנחלה המוצלחת", מספר להם על ג'עוני, על הר בשם "כנען", על 3 מעיינות שופעים בסביבה, וכל זאת במרחק הליכה מהעיר הקדושה צפת. הוא מתאר גם את העמק השופע למרגלות ג'עוני, ועל נופ החרמון המושלג. קורותיו מתוארות בספר "זיכרונות לבית דויד"

- קהל שומעיו מרומניה משתכנע, וקבוצה של כמה עשרות משפחות, בעיקר מהעיר גאלאץ, עולות על האונייה תטיס ומגיעות לארץ ישראל, חלקן מיפו וחלקן מבירות, ועושות פעמיהן צפונה. חלקן מתיישבות בזיכרון יעקב, ואחרות ממשיכות לג'יעוני.

- משה דויד שו"ב וחבריו מרומניה רוכשים את כל בתי ג'יעוני. השלטון לא מאפשר להם להקים יישוב חדש, אבל להרחיב יישוב קיים הוא אתגר בירוקרטי פשוט יותר. אנחנו נמצאים כרגע ברחוב הראשונים, שנבנה בשנת 1882, כאשר שורת הבתים ממערב היא שורת הבתים האחרונה של ערביי ג'יעוני, ושורת הבתים ממזרח היא כבר שורת הבתים הראשונים שנבנו ע"י משפחות העולים.

- בתי ג'יעוני היו בתים עלובים, ותושבי צפת מזהירים את המתיישבים החדשים מפני תושבי הכפר הערבי שחיים בתנאים עלובים, אבל לחזור לרומניה זו לא אופציה, וגם בצפת הם כבר לא יכולים להתקבל, אז הם מקימים את שורת הבתים הראשונה ואת הרחוב שמפריד בינם לבין בתי הערבים. הבתים נבנים כבתי חצר, בעלי חצר פנימית שנועדה לגידולי חקלאיים.

- שם המקום מעוברת בהתחלה להגייה שהייתה נוחה למתיישבים החדשים בשם העברי גיא-אוני, אולם לימים הם מחליטים לשנות את שם היישוב לראש פינה, שלקוח מפסוק בתהילים "אבן מאסו הבונים הייתה לראש פינה" (פסוק שמופיע עד היום בסמל העיר, משמאל), במשמעות שהאבנים חסרי התועלת מהסביבה יהיו אבני היסוד להקמת יישוב יהודי מצליח ומשגשג.

- בתוך כשנה מגיעים תושבי ראש פינה למסקנה שאי אפשר להמשיך ולשרוד במקום, אבל מצבם הקשה הוא גם נחלתם של שאר המושבות הראשונות ברחבי הארץ, ובהם זיכרון יעקב ופתח תקווה. פרנסי המושבות מחליטים לפנות לברון בנימין אדמונד דה-רוטשילד, שהיה נדבן יהודי צרפתי ידוע, ובן למשפחת רוטשילד העשירה והמשפיעה שהייתה פזורה ברחבי אירופה. רוטשילד שומע על ניסיונותיהם של המתיישבים להחיות את ארץ הקודש, ומחליט לעזור להם בנדבה שתחזיק אותם מספר חודשים. נדבה זו לא מספיקה כמובן, והמתיישבים מבקשים מרוטשילד לשקול תמיכה לטווח הארוך.

נקודת הדרכה 4: בית הכנסת הישן

- לאחר שנה מראשית ההתיישבות מתבהרת תמונה קשה, ולא בשונה מארבעת השנים שחלפו. המתיישבים נתקלים בקשיים ביורוקרטיים, שמקשים על רכישת קרקעות ואישורים, הם סובלים בחוסר ידע גדול בחקלאות, והניסיון העשיר שלהם במסחר וביצירת ענפי תעשייה שונים לא מועילים להם בא.".
- כמו כן, הם מקבלים כתף קרה מתושבי ארבעת ערי הקודש המבוססות, החוששים שעבודת האדמה תרחיק את העולם היהודי מעולם התורה. גם היישוב הערבי יוצא כנגד המתיישבים היהודים, לא מסיבות אנטישמיות אלא מכיוון ששטח הארץ קטן והמשאבים מצומצמים, ונוצרת תחרות. בד בבד מתפתח גם המתח על רקע לאומי.

- הברון רוטשילד (משמאל) התחיל, כאמור לעיל, במתן עזרה בצורת נדבה, שעזרה למתיישבים להתקיים עוד כמה חודשים. אולם בשלב מסוים הוא מבין שכך לא ניתן להמשיך, ושצדקה מתמשכת לא תיתן את העזרה הנדרשת. הוא מחליט למסד את העזרה למתיישבים ולהקים מנגנון שיבטיח את הצלחת ההשקעה שלו.
- רוטשילד מגייס מערך של פקידים מצרפת, מהאליטה הצרפתית, חלקם יהודים וחלקם לא, ובין הפקידים יש יהודים רפורמים ויהודים אורתודוקסים. מערך הפקידים מגיעים לא"י, והמפגש בינם לבין תושבי המקום לא נוחל הצלחה גדולה.
- הפקידים מביאים איתם ניסיון מצרפת, שמתגלה כלא מתאים לתנאים בא"י. הפקידים היהודים הרפורמים לא מצליחים להבין את תרבותם של המתיישבים היהודים האורתודוקסים, שמסרבים לעבוד בשבת ומתעקשים על שמירת מצוות שמפריעות לעבודה. פערים אלה יוצרים חיכוכים הולכים ומתרחבים בין הפקידים למתיישבים.
- עימותים דומים מתרחשים בכל המושבות שזכו לעזרת רוטשילד, בהם גוש מושבות יהודה (בראשם ראשון לציון), גוש מושבות השומרון (זיכרון יעקוב) וכאמור מושבות הגליל שבהם ראש פינה. רוטשילד מבין את הבעייתיות ומחליט להחליף לאורך זמן את מערך הפקידים לפקידים יהודיים אורתודוקסים, ובהם פקידים ארץ ישראלים. אבל יחד עם זאת מחליט רוטשילד לקחת תפקיד עוד יותר פעיל ולכפות את משטר הפקידים על המתיישבים. קרקעות המושבות עוברות בטאבו לידי מערך הפקידים, והמתיישבים עוברים לסטטוס של עובדים שכירים שמקבלים שכר מהפקידים.
- המתיישבים לא היו אחידים במוטיבציית העבודה שלהם, והפער בין המתיישבים החרוצים לאלו שהחליטו לנצל את המנגנון לעשיית רווחים ללא מאמץ, מייצר מרמור גדול. הנתק בין הפקידים למתיישבים, ובחלק מהמושבות רוטשילד מחליט להרים ידיים, לעזוב ולהשאיר את המתיישבים לגורלם, אבל תמיכתו בראש פינה ממשיכה.
- התושבים מבקשים מרוטשילד לבנות להם בית כנסת, וזהו בית הכנסת שבו אנחנו יושבים, שנמצא במקום הגבוה ביותר ביישוב החדש.
- בבית הכנסת ניתן מקום משמעותי לעזרת הנשים, שהייתה להן מעורבות גבוהה בבניית היישוב ואחזקתו, משמאל לארוך הקודש. כמו כן תוחם האזור שמיועד לפקידים בריצוף בצבע אדום, בעוד שהמתיישבים יושבו מאחור, במתחם בעל ריצוף צהבהב.
- תקרת בית הכנסת נבנתה מעץ שהביאו איתם המתיישבים מאירופה, בדומה לדרך בה נבנו בתי כנסת במזרח אירופה. תקרת העץ נצבעה בצבע שמיים ועליה צוירו עננים. ארון הקודש שופץ עם השנים, וגם חלק מהכיסאות, אבל בגדול בית הכנסת לא שינה את צורתו מאז שנבנה.
- ב-1914, לאחר העלייה השנייה וערב מלחמת העולם הראשונה, מקבלים תושבי ראש פינה איגרת משליח הרבנים מיפו, שבראשם הרב יצחק הכהן קוק (לימים הרב האשכנזי הראשי של ארץ ישראל משנת 1921, משמאל). האיגרת מודיעה למתיישבים שמשלחת בראשותו של הרב קוק והרב יוסף חיים זוננפלד, רבה של הקהילה החרדית בירושלים, מתעתדת להגיע לראש פינה לביקור.

- הרב קוק מגיע למסקנה שיש בעייתיות בעובדה שהוא לא יכול לרכוש תוצרת מהחקלאים היהודים בארץ ישראל, מכיוון שהם לא שומרים על כל המצוות, לרוב מחוסר ידע, ואין לא שום מגבלה לרכוש סחורה מחקלאים ערבים, והוא מחליט לצאת למסע להכרת המתיישבים החדשים. קורות המסע מתועדות בספר שנקרא "אלה מסעיי".
- משלחת הרבנים עוברת ממושבה למושבה ומתקבלים ברוב הוד והדר. הילדים קיבלו יום חופש מבית הספר, ולבשו בגדי חג כדי לקבל את פני הרבנים. הרבנים נושאים נאומים שמצד אחד מברכים את המתיישבים החדשים שמקיימים את מצוות יישוב הארץ, ומצד שני שואלים מה עם עולם התורה היהודי. הם קוראים למתיישבים להכניס את לימוד התורה לתוכנית הלימודים.
- בראש פינה דבריהם מתקבלים ברגשות מעורבים. חלק מהתושבים רואים בקשר החדש פוטנציאל כלכלי, ומסתכלים בחיוב על בקשת הרבנים, בעוד שחלק אחר מסרבים להתערבותו של "הרבה מיפו".

נקודת הדרכה 5: בית המורה על שם וילקוביץ' ומלון אלתר שוורץ

- המשכנו במורד הרחוב והגענו לשני מבני שימור של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, שאחראית בישראל לשימור מבנים הקשורים למורשת היהודית והציונית בארץ. ניתן לזהות את המבנים ששומרו ע"י המועצה באמצעות שלט בולט שמתנוסס בחזית המבנים, שלט כחול בצורת החזית של בניין הגימנסיה הרצליה של תל אביב, ועל השלט יש תיאור של המבנה וחשיבותו (משמאל).
- מצד שמאל של הרחוב בית המלון "אלתר שוורץ". רבי אלתר שוורץ, מתושבי ראש פינה המקוריים שהגיעו מצפת, היה עסקן יהודי שעסק בכל מיני תחומים, ואף הפך להיות פקיד במערך הפקידות של הברון רוטשילד. אלתר שוורץ מקבל מהברון רוטשילד אישור להקמת מלון מעל ביתו, ואף הלוואה למימון הבנייה. למלון 5 חדרים, בקומה העליונה, וכן מטבח, חדר אוכל וחדרי המשפחה בקומה התחתונה. ראש פינה הופכת עם הימים למרכז מושבות הגליל, מושבות שכללו (לפי סדר ההקמה) את ראש פינה, יסוד המעלה, משמר הירדן, מחניים, מטולה ועין זיתים, והמלון הופך ליעד נוח למבקרים בעיר.
- ביתו של הרב אלתר, חיה איתל שוורץ נישאת לראובן פייקוביץ', והם מולידים את יגאל פייקוביץ', שלימים שינה את שמו ליגאל אלון והפך לאחד ממפקדי הפלמ"ח הידועים ולאחד ממנהיגי תנועת העבודה והמדינה.
- בצד השני של הרחוב רואים מבנה שימור נוסף, הוא בית וילקוביץ' – אפשטיין. בבית זה גר המורה הראשון של ראש פינה, יצחק אפשטיין, ולאחריו החליף אותו שמחה וילקוביץ'. הם מייסדים רשת חינוך בשפה העברית, שחורטת על דגלה שילוב של לימודים עם לימוד גופני והומני, ששם דגש על טיולים פעם או פעמיים בחודש ואהבת הארץ
- בעיתון "השקפה" שיצא לאור על ידי אליעזר בן יהודה, כתבה ילדה מבית הספר של ראש פינה בעברית מליצית בת התקופה: "... ליבנו היה שמח, ובבקש ממורנו לטייל עימנו... כי האוויר צח, והמורה נעתר לנו... ובבוא כולנו

בבוקר בשעה 7, ונעמוד בשורה, שניים שניים... ופינו מלא רינה". ובהמשך היא מתארת את הטיול באזור ראש פינה, על ההרים, והעמקים, והמעיינות, והצמחייה, וכולה מלאה חיבה והודיה למורה שלה.

נקודת הדרכה 6: מרכז המבקרים ובתי הפקידים

- במורד הרחוב אנחנו מגיעים לרחבה, שבה מרכז המבקרים, שפועל בתיאום ובתשלום. מרכז המבקרים מספק הדרכה מקומית המסופקת בתשלום. מרכז המבקרים יושב במבנה של בית הפקידות המרכזית של ראש פינה.
- כמו כן ניתן למצוא ברחבה את ביתו של פרופסור גדעון מר, שבשנת 1927 נשלח על ידי הבריטים וועד הצירים לראש פינה כ"מפקח ראשי למכון לחקר המלריה", מחלה שפגעה קשות בניסיונות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל.
- מר הקים את מעבדתו בבית ששימש בזמנו את פקידי הברון רוטשילד ("בית הפקידות השני"), שניתן לו מחברת פיק"א, גדעון מר הפך לימים גם מפקדה של ראש פינה, ובביתו יש מוזיאון קטן לזכרו.
- כאמור, הברון רוטשילד הקים את מערך הפקידות שלו, שנקרא החברה להתיישבות יהודית בארץ-ישראל או Palestine Jewish Colonization Association (פיק"א). במקביל מקים הברון הירש את החברה היהודית להתיישבות, Jewish Colonization Association (יק"א), שקידמה יישוב של יהודים מאירופה בארגנטינה.
- בשלב מסוים מעביר הברון רוטשילד את מנגנון הפקידות שלו לידי הברון הירש, אולם מאוחר יותר הוא לוקח אותו בחזרה לידי.
- המדרגות שאפשר לראות ברחבה נקרא גם "מדרגות הדמעות", על שם הדמעות שזלגו מעיניהם של המתיישבים בכל פעם שסורבו לבקשותיהם, מה שאירע ברוב המקרים.

נקודת הדרכה 7: גן הפקידים

- אחרי רחבת בתי הפקידים ומרכז המבקרים ממשיכים למטה ונכנסים לגן הברון, או בשמו המקורי גן הפקידים. הרעיון של גנים מטופחים מובא לארץ מאירופה ע"י הברון רוטשילד ופקידיו, כדי לאפשר לתושבי המקום לטייל בגינות אחרי יום העבודה, כפי שהיה מקובל לעשות בצרפת. הגנים מטופחים, ונשתלים בהם עצי פרי, אולם בימות השבוע המתיישבים העייפים בשגרת היום לא מגיעים, ורק פקידי הברון ומשפחותיהם נהנים מטיולים בגן. לעומת זאת בסופי השבוע הופך הגן למקום מפגש לתושבי המושבה, וכולם נהנים.
- בעבר הייתה פה גם בריכה ומזרקה (שאוּלִי עוד קיימת), והיום יש כאן בית קפה נחמד ומקומות מוצלים למנוחה.

הדרכת דרך 3: מראש פינה לגן הלאומי תל חצור

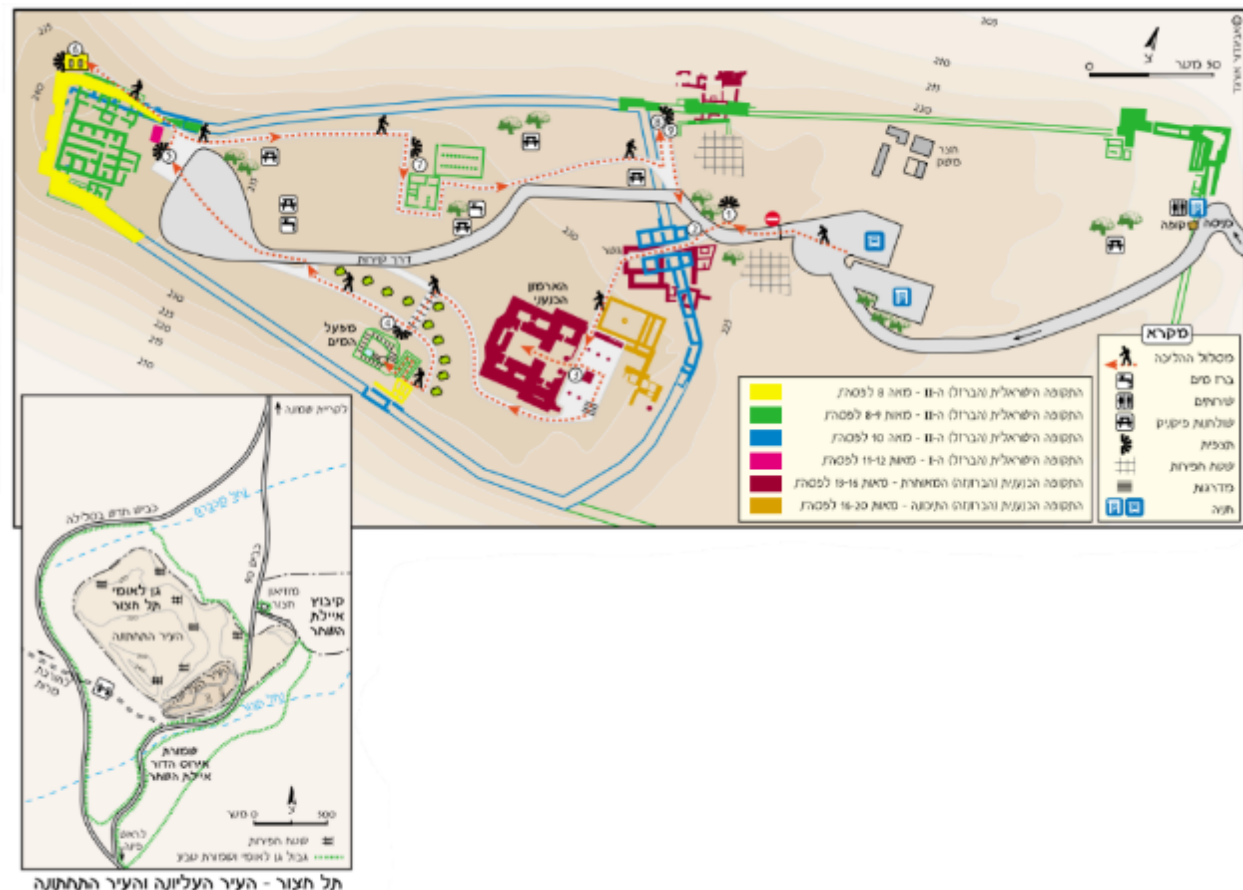
- יוצאים מראש פינה, וחוזרים לכביש 90 לנסיעה צפונה.
- מימין כביש 8667 שמוביל לכפר הנשיא, שיושב ממש על גדות הירדן העליון. זהו מקום מאוד יפה, טובל בירק, ובו מסלול הליכה יפה עד לגשר אריק בדרום.
- משמאל עוברים את חצור הגלילית. ישנו גם יישוב שנקרא חצור בשפלת יהודה. חצור הוקמה כמעברה לאחר קום המדינה, ונקראת על שם תל חצור הסמוך אליה. כבר שנים מנסה משרד הפנים לחבר את חצור הגלילית ואת ראש פינה ביחד עם צפת לרשות מקומית אחת גדולה, אבל תהליך זה נתקל בהתנגדויות של תושבי המקום ומנהיגיהם, בשל אופיין השונה של היישובים.
- עוברים את צומת מחניים, שממנה יוצא כביש 91 שעובר לה דרך קיבוץ מחניים, שהוקם במקור כמושבה, ואחריו משמר הירדן, קיבוץ גדות ומשם עולה לרמת הגולן. אחרי קיבוץ גדות ניתן לראות את שרידיו המקוריים של המושבה משמר הירדן שלא שרדה.
- כביש 90 ממשיך צפונה, אבל אנחנו יורדים ימינה לכביש צדדי, שהיה בעבר נתיבו של כביש 90, מפותל ופקוק, לפני שכביש 90 הועבר לנתיבו החדש והרחב. הכביש מוביל לגן הלאומי תל חצור ומשם לקיבוץ איילת השחר.
- אנחנו יורדים לאורכו של ערוץ קטן שנקרא נחל חצור. גדלים כאן שיחי פטל, הרדופים, נענע וקנים, שמעידים על מי תהום גבוהים. מי תהום אלה הם המקור למפעל המים של חצור הקדומה, שאליה אנחנו מגיעים.

אתר 2: גן לאומי תל חצור

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
שעון קיץ: א'-ה' ושבתי: 08:00 - 17:00 שישי וערבי חג: 08:00 - 16:00 שעון חורף: א'-ה' ושבתי: 08:00 - 16:00 שישי וערבי חג: 08:00 - 15:00 ערב חג: 08:00 - 13:00	טלפון: 04-6937290 או *3639, מוקד רשות הטבע והגנים. המוקד זמין גם בווטסאפ: 054-9642434	גם מצפון וגם מדרום- יורדים מכביש 90 (ראש פינה – קריית שמונה) לכיוון אילת השחר. כתבו בוויז: גן לאומי תל חצור
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר / בקבוצה 19 / 22 ₪ ילד / בקבוצה 8 / 9 ₪ סטודנט 19 ₪ חייל חינם ₪ אזרח ותיק 11 ₪	לא	הרוב נגיש, חוץ מהארמון ומפעל המים
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	במרכז המבקרים	במרכז המבקרים

מפת האתר

נקודת הדרכה 1: כניסה לתל ותצפית צפונית (נקודה 1 במפת האתר)

רקע והקשר

• על התל וייחודו

○ תל חצור הוא התל המקראי הגדול ביותר בישראל, ושטחו הכולל הוא כ-800 דונם. לשם השוואה גודלו של תל מגידו הוא כ-250 דונם, וירושלים הקדומה (עיר דויד וחר הבית) חולשים על שטח של כ-60 דונם בלבד.

○ זהו גם התל הראשון שנחפר בארץ חפירה ארכיאולוגית מדעית מסודרת מטעם מדינת ישראל, וגם שטח החפירה הגדול ביותר. גדולי החופרים של מדינת ישראל חפרו כאן, ובניהם יגאל ידין, יוחנן אהרוני, ישראל פינקלשטיין ועוד.

• התל בארכיאולוגיה של המאה ה-19

- אבל נחזור קצת קודם, למאה ה-19. אחד השינויים שמתרחשים במאה ה-19 הוא ההתעניינות המחודשת של מדינות אירופה הנוצריות בארץ ישראל, אם מסיבות אסטרטגיות – כלכליות, ואם מסיבות דתיות. התעניינות זו באה בד בבד עם משבר באימפריה העות'מאנית, שאפשר דריסת רגל למדינות אירופה בארץ ישראל.
- אחד הנושאים העיקריים בהתעוררות הנ"ל הוא המחקר הארכיאולוגי הנוצרי, שזכותו מתפתחת הארכיאולוגיה "היהודית". הארכיאולוגים הנוצרים מחפשים בארץ ישראל אתרים הקשורים בסיפורי הברית הישנה, התנ"ך, וכמובן אתרים מתקופתו של ישו והתקופות הנוצריות - הביזנטית והצלבנית.
- ארכיאולוגים אירופאים, לא תמיד מקצועיים, מבצעים בארץ סקרים ארכיאולוגיים, והגבעה שאנחנו עומדים עליה נחשדה כבר במאה ה-19 כתל חצור, מקום מושבה של העיר הכנענית והישראלית הגדולה שמוזכרת במקרא, וזאת מניתוח של הטקסטים בלבד, ועוד טרם שהתבצעה חפירה אחת.
- עם קום המדינה מתחיל תהליך מואץ של הפעלת הגופים החדשים של מדינת ישראל לטובת חפירה בתל
- בניתוח ראשון מסכימים החוקרים שהמיקום של התל הגיוני למיקומה של חצור לפי ארבעת המ"מים:
- מיקום – מקום גבוה, שמאפשר שליטה על הסביבה והרחקת אויבים, אולם זה לא המקום הגבוה ביותר בסביבה, מסביבו רכסים גבוהים יותר, אבל הם רחוקים.
- מים – באזור יורדים כ-400 מ"מ של משקעים בשנה; נחלים שיורדים מהרמות בסביבה, וביניהם נחל חצור; נחל דיסון הגדול זורם כ-2 ק"מ מצפון לתל; עמק החולה, שבעבר היה שופע באגמי מים מתוקים; וכן מקורות מים תת קרקעיים
- מזון – התל מוקף באדמות שמתאימות לחקלאות, הן בהיקף המיידני, והן מעט רחוק יותר בעמק החולה.
- מסחר – התל יושב בקרבה לדרכים בינלאומיות חשובות. בעבר הייתה זו צומת דרכים מרכזית שניקזה את דרך החוף ודרך ההר צפונה לסוריה ומשם למסופוטמיה. בימינו כביש 90 עובר למרגלות התל והצומת עם כביש 91 נמצאת אף היא בסביבה.
- ראשית החפירות
- ראשון החופרים היה, כאמור, יגאל ידין, ולאחריו באו יוחנן אהרוני, רות עמירן, תור דה-דותן ואמנון בן-תור (שבזמן הזה היה סטודנט לתואר שני, אבל הוא יחזור לתל גם לאחר שקיבל את הפרופסורה)
- החפירות מתקיימות בשנות ה-50 המוקדמות, כשחופרים עצמם היו תושבי המעברות מהסביבה
- החוקרים מתחלקים על רצף של תפיסות: מצד אחד האורתודוקסים, או המקסימליסטים, בהם ידין ואהרוני, שקוראים בתנך בספר יהושע ש"חצור לפניו היא אם כל הממלכות", ומפתחים ציפיות למצוא ממצאים משמעותיים שיעלו בקנה אחד עם סיפורי התנ"ך, ובעיקר עם סיפורי כיבושיו של יהושע וסיפורי הממלכה המאוחדת של דויד ושלמה; וחוקרים ביקורתיים יותר שבאו אחריהם, וקישרו את הממצאים עם תקופות אחרות.
- לאחר שמתבצע סקר מקיף, מתחילות החפירות. לאט לאט מתגלה תל מהתקופה המקראית, שאין לגביו וויכוח שאכן זוהי העיר הקדומה חצור.

- בחפירות נמצא רכס גבוה בשטח של כ-200 דונם, ומצפון לו, בגובה נמוך יותר (השטח החרוש שמול התצפית) נמצאת העיר התחתונה, בשטח נוסף של כ-600 דונמים, ובסך הכל שטח של כ-800 דונמים.

הכרונולוגיה של חצור

- חצור בברונזה המוקדמת
 - התמונה שמתקבלת היא של עיר שהתחילה להתקיים כעיר כנענית קטנה כבר מהברונזה הקדומה (2,200 – 3,600 לפנה"ס)
 - בברונזה הקדומה היו בעיר התחתית מבנים, אבל הם לא נותנים תמונה טובה מעבר לאוכלוסייה כנענית שהכשירה את היישוב
- הברונזה התיכונה
 - העיר מגיעה לשיאה בברונזה התיכונה (1,550 – 2,200 לפנה"ס), שהייתה תקופת שיא העיור בארץ ישראל בתקופות הקדומות. ערים מאופיינים במבני ציבור ענקיים, פאר גדול ופריחה כלכלית. מצרים, המעצמה מדרום, מתירה את הרסן השלטוני ומאפשרת לערים לצמוח ולפרוח, אוכלוסיות חדשות מגיעות להתיישב באזור, ומיישבות את הארץ.
 - בברונזה התיכונה מגיעה כאמור העיר לשטח של כ-800 דונם. העיר התחתית בה גרה רוב אוכלוסיית חצור, בת כ-600 דונם, והעיר העילית על שטח של כ-200 דונם, ובה נבנים מבני השלטון של חצור והמרחב כולו, ארמון, מחסנים, מפעל מים, מקדשים, אולי אפילו ארכיון שעדיין לא נמצא. האליטה של העיר, שמשרתת את העם (אנשי השלטון והדת) גרים בעיר העילית.
 - מסביב לעיר התחתית לא נמצאה חומה, אלא סוללת עפר שהקיפה את העיר התחתית בגובה של 8-10 מטרים שכללה שערים, וסיפקה הגנה לתושבי העיר. אולם הסוללה לא נחפרה בצורה מסודרת עד

היום, והשערים לא נמצאו. כן נמצאו פריטים ארכיטקטוניים שהעידו על מבנים, על חצרות, על רחובות וכו'.

- כמו כן נמצא למשל מבנה עם אבני בזלת עומדות, כנראה לצרכי פולחן (אורתוסטטים), שעליהם רואים שתי כפות ידיים וביניהן עיגול, אולי שמש, שמסביבו ירח וכוכבים.
- נמצאו חרסים חסרי צורה שעליהם שרידים של סימנים שנראים כמו אותיות, שלא מצטרפות למילים, כנראה בצורה של כבד של שור, שהם אולי שריד למסורת עתיקה של "קריאה בכבד" של שור כשאנשים היו כותבים את המשאלות שלהם על חרס בצורת כבד של שור.
- באופן דומה נמצאה במצרים בתקופה צלמית עם קללות, כתבי המאות, שמקללת את המלך של חצור.
- בין השטח הנמול לשטח הגבוה נמצאו מעברים ומקדשים, ששימשו לתקשורת בין שני חלקי העיר, והם נמצאו בחפירות ממש מתחת לשטח שבו אנחנו יושבים.
- האנשים שהיו עולים לעיר העלית היו רואים חומה גדולה, מחסני ענק וארמון מפואר.

● הברונזה המאוחרת

- הברונזה המאוחרת מתאפיינת בהמשכיות מהברונזה התיכונה. אותו שטח וגודל, אבל הפוליטיקה מסביב משתנה.
- מצרים מגדילה את שליטתה על כנען, ומשעבדת את ערי כנען מבחינה כלכלית ומדינית. המצרים ממנים מלכים מקומיים שמלכים וסאליים מצריים.
- במקום שנקרא אל עמארנה שבמצרים, שהיה מקום קבורתו של המלך המצרי אמן חותפ, נמצא ארכיון של חרסים בהם עשרות תעודות ומסמכים, וביניהם מכתבים ממלכי כנען שהופנו אל מלך פרעה, התלוננו על מלך שכן או שהלשינו עליו, וביקשו עזרה מהמלך.
- הדעת נותנת שגם בחצור היה ארכיון כזה, והוא טרם התגלה.

● תקופת הברזל

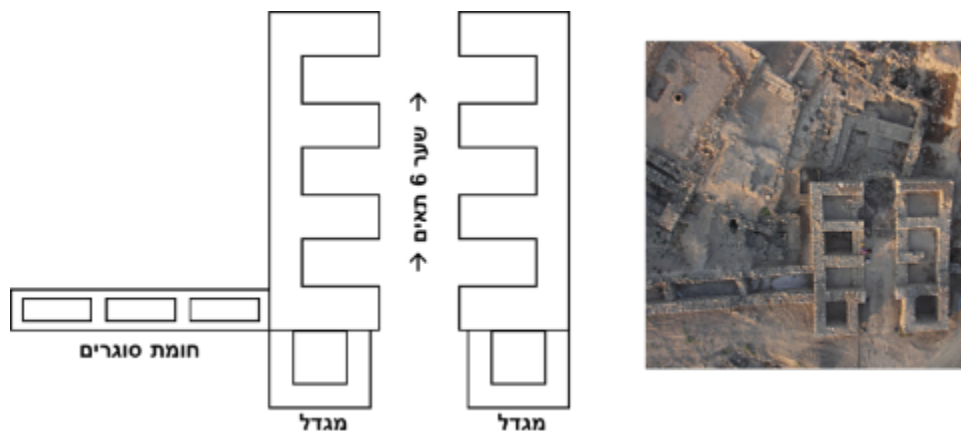
- בסביבות 1,200 לפנה"ס מתרחשת קטסטרופה בחצור. הארכיאולוגים מגלים שכבת חורבה והרס, מלאה בחומר אורגני שנשתמר בשריפה.
- ייגאל ידן ויוחנן אהרונז' מייחסים את שכבת השריפה לכיבושי יהושע, בשל ההתאמה לסיפורי התנ"ך.
- בספר יהושע י"א מסופר על יבין מלך חצור, ששומע על דבר צבא יהושע שכובש מקומות ברחבי כנען ומגייס קואליציה של מלכים מקומיים ובהם מלכי מדון, שמרון, אכשף, ועוד מלכים מצפון, מההר, מדור, ממזרח... והם מתכנסים במקום שנקרא מי-מרום "להילחם עם ישראל".
- החוקרים מנסים להבין היכן הוא "מי מרום" זה, אולם כל ניסיון למצוא שם דומה נכשל, "מיירון" גבוה מידי ללוחמה, "עמק מארון" בלבנון רחוק מידי מחצור... ולכן החוקרים מניחים שהמלחמה ארעה פשוט בעמק ליד תל חצור.

- יהושע רואה את הצבא הכנעני העצום שהתגבש למולו ומתייעץ עם אלוהים, שמרגיע אותו ואומר לו "אל-תִּירָא מִפְּנֵיהֶם--כִּי-מִחֶר כְּעֵת הַזֹּאת אֶנֹכִי נֹתֵן אֶת-כָּל־חַלְלֵיהֶם, לְפָנַי יִשְׂרָאֵל" (יהושע י"א:6).
- ואכן, יהושע מצליח להפתיע את צבא הקואליציה הכנענית, אולי תוך כדי שהוא מגיע משדרת ההר ולא דווקא מדרכי העמקים הראשיות, ומביס אותם כליל. את כל ערי כנען שעמדו מולו משאיר יהושע על תילן, כולן מלבד חצור. "וְאֶת-חֲצוֹר, שָׂרַף בְּאֵשׁ" (יהושע י"א:11)
- במחקר הארכיאולוגי, כאמור, התקיימה ביקורת על תפיסותיהם של ידן ואהרונ, שראו בתנ"ך ספר היסטורי שיש להוכיחו כלשונו באמצעות ממצאים ארכיאולוגיים, ומתקיים וויכוח בין החוקרים על תיארוך שכבת החורבן. חוקרים מהאסכולה המינימליסטית מצאו עדויות שאת שכבת החורבן יש לתארך לשנת 1,300 לפנה"ס, כלומר כמאה שנה לפני יהושע.
- מעבר לכך, החוקרים מצאו עדויות לגל מרידות פנימיות בסביבות שנת 1,300 לפנה"ס, מרידות שהביאו לחורבן ערים רבות במזרח התיכון בתהליך שנקרא "משבר תקופת הברונזה המאוחרת". גם היעדר ממצאים שקשורים למלחמה בשכבת החורבן הביאו חוקרים אלה למסקנה שעיר נשרפה בידי מורדים פנימיים שעלו, אולי מהמעמדות הנמוכים, שמרדו בשליטיהם ושרפו את סממני השלטון. ואכן, בתל חצור, הממצא הבולט ביותר לשכבת חורבן היה הארמון, והרבה פחות באתרים האחרים.
- חוקרים אלה אף מסבירים שהגיוי שהתנ"ך, בהיותו ספר חינוכי – תיאולוגי, לא ייספר שיהושע הגיע לעיר עזובה וחרבה ולקח אותה ללא מאמץ, אלא הוא מנצל את ההזדמנות להאדיר את יהושע ויותר מכך את אלוהי ישראל שהוביל אותו.
- לסיכום, מאז אותו חורבן, חצור עוברת לשלב ב' בחייה כעיר ישראלית בתקופת הברזל הראשונה (1,200 – 1,030 לפנה"ס) ורוב תקופת הברזל השנייה (1,030 – 733) עד לכיבוש ע"י אשור וחורבן ממלכת ישראל.

נקודת הדרכה 2: "שער שלמה" (נקודה 2 במפת האתר)

- בחצור אין מספיק ממצאים שמאפשרים לדעת מה עולה בגורל העיר בתקופת הברזל ה-1 (1,200 – 1,030 לפנה"ס), באופן דומה לשאר חלקי הארץ. זוהי תקופה שבה אוכלוסיות נוודות נכנסות לארץ, ולא מספיקות להקים בה יישובי קבע גדולים.
- השינוי מתרחש כשעם ישראל מבקש משמואל הנביא: "עֲתָה, שִׁימָה-לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטָנוּ--כְּכָל-הַגּוֹיִם" (שמואל א', ח:5). שמואל מושח בתחילה את שאול למלך על כל שבטי ישראל. לאחר מות שאול במלחמה נגד הפלישתים, יורש בנו את המלוכה, אבל מהר מאוד לוקח לידיו דויד בן ישי את המלוכה, ואותו מחליף שלמה בנו. דויד ושלמה, לפי הסיפור המקראי מולכים ביחד כ-80, ומחזקים את הממלכה המאוחדת באופן משמעותי.

- אנחנו עומדים בתוך מבנה אבן גדול, ומצידינו אנחנו יכולים לראות 3 חדרים, או תאים מכל צד. המבנה הזה הוא שער מטיפוס שער 6 התאים, כאשר התאים מימין ומשמאל שימשו לשמירה, לגביית מיסים או לכל פונקציה אחרת שהייתה רלוונטית בשערי עיר.
- כשנכנסו למבנה חלפנו על פני שני ריבועי אבן סגורים, אלו הם שני מגדלי שמיר שהיו מוצבים בכניסה לשער הראשי. ומשמאל, מעבר למגדלים, ניתן לראות חומה שמורכבת חללים חללים, זוהי חומה מסוג "חומת סוגרים". החללים היו משמשים לאחסון ואף מגורים בימי שלום, והם היו ממולאים בעפר בימי מלחמה על מנת לעבות את החומה ולחזקה.
- למטה מימין: תמונה מהאוויר; ומשמאל שרטוט של מתחם השער, המגדלים והחומה

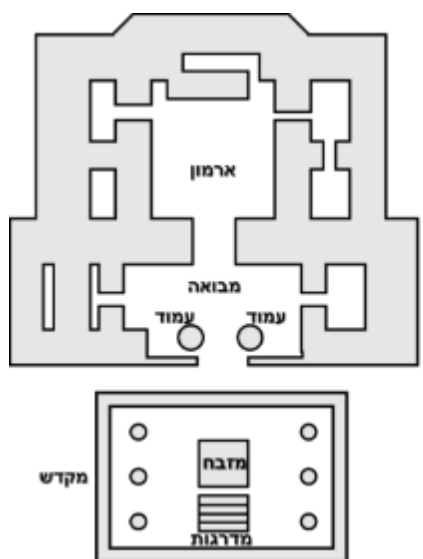

- בספר מלכים א מסופר על מפעלי הבנייה הגדולים של שלמה, בירושלים, במגידו, בגזר ובחצור: "וזה דבר-המס אשר-העלה המלך שלמה, לבנות את-בית יהוה ואת-ביתו ואת-המילוא, ואת, חומת ירושלים; ואת-חצור ואת-מגידו, ואת-גזר." (מלכים א', ט:15).
- ואכן, החוקרים מגלים ממצאים דומים מאוד במגידו, בגזר ובחצור, וביניהם שערים מטיפוס 6 התאים, ומכאן ומהפסוק הם מסיקים שהשער הזה נבנה ע"י שלמה המלך בתקופת הברזל השנייה.
- מתחת לחומה הישראלי מצאו החוקרים חומה מתקופת הברונזה וכן מקדש כנעני מאותה תקופה. ליד השער הישראלי לא נמצא מקדש מהתקופה הישראלית.
- בסופו של דבר אנחנו רואים מול עינינו את השער הישראלי ולא את הכנעני, שכן את השער הכנעני ומבנים נוספים שהיו סביבו, כמו מחסנים, תיעדו החוקרים היטב, פירקו אותו ובנו מחדש במקום אחר בשטחי התל.

נקודת הדרכה 3: מקדש וארמון כנעני (נקודה 3 במפת האתר)

- הגענו לחצר גדולה במרכז העיר העליונה, עם מבנה ענק ומקורה ששימש ככל הנראה כארמון. לפני הארמון, במקום שבו אנחנו עומדים, ניתן לראות רחבה מרובעת, שבמרכזה במת אבן מוגבהת, ככל הנראה מזבח, מסביבו עמודים ושרידים של מדרגות עולות אליו.

- השערות החוקרים הן שהמקדש בקדמת הארמון שימש לסינון הבאים בשערי הארמון. הכהנים שישבו במקדש קיבלו את פני הבאים, זבחו את המנחות שהביאו המבקרים, והיו מסמנים לשומרי הארמון אם האורח רצוי ורשאי להמשיך פנימה לארמון לפגוש את המלך, או לא.
- על המזבח נמצאו שרידי עצמות של בעלי חיים, ביניהם בעלי חיים לא כשרים, ובדיקות פחמן 14 תיארו את העצמות לתקופת הברונזה התיכונה, כלומר התקופה הכנענית, ולא התקופה הישראלית.
- אנחנו יוצאים מהמקדש, ונכנסים לתוך הארמון. מימין ומשמאל שתי במות בזלת עגולות ועליהן משוחזרים עמודי כניסה. משם נכנסים דרך מבואה לחדר גדול, מוקף בחללים, שמתוארך אף הוא לתקופת הברונזה התיכונה. זה מבנה מטיס מגארון, ששימש לארמונות ולמקדים בתקופות העתיקות, ונתקלנו בכמותו במגידו. המבנה מרוצף באבנים מקוריות שעליהן ציפוי טיח.

- למעלה מימין ניתן לראות תמונת מהחזית: מקדימה שרידי המקדש ומאחור הכניסה המרשימה לארמון. ומשאל שרטוט של המקדש והארמון ביחד.
- על הקירות מסביב אפשר לראות לוחות של אבן בזלת בשורה הראשונה (בתמונה משמאל), בצבע לבנבן אבל ניתן לראות את האבן הכהה מתחת לציפוי הלבנבן. אלו הם אורתוסטטים של בזלת ששימשו מעין פאנלים להגנה על שורת הקיר הראשונה שהייתה חשופה ללכלוך ולבליה. מעל שורת הבזלת היו קורות עץ, שנועדו לתת לקירות הענק קצת גמישות, ולהפוך את המבנה לעמיד יותר מפני רעידות האדמה הנפוצות יחסית באזור. ומעל קורת העץ נבנה הקיר בבלוקים של גיר ושל טיט.
- במרכז החדר רואים אבן בזלת ענקית, שהייתה בצורת שרפרף עם אגן לידו, כנראה מקום מושבו של המלך.
- הארמון כולו מתוארך לתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת, והעדייות מצביעות על כך שהמבנה נהרס כליל בסוף הברונזה המאוחרת.

- להפתעת החוקרים, מעל הארמון הכנעני לא נמצא ארמון ישראלי. הארמון הכנעני היה שרוף יותר מכל המבנים בשכבת הברונזה המאוחרת.
- את פשר השריפה החזקה בארמון אפשר להסביר בכמה דרכים: לפי הגישה הגורסת שהעיר חרבה במרידות פנימיות ניתן להעריך שהמון העם עלה על הארמון, כסמל השלטון, ושרף אותו כליל; לפי הגישה המקסימליסטית, הגורסת שיהושע כבש את העיר במלחמה, ניתן לראות את החיבור לסיפור המקראי; ובאופן פרקטי אפשר אולי להניח שבארמון היה יותר חומר אורגני מאשר במבנים אחרים, גגות מעץ, קורות עץ וכו', מה שהגביר את השריפה והחורבן דווקא בארמון.
- הסיבות לכך שלא נבנה במקום ארמון בתקופה מאוחרת לא ידועות. אפשר לנחש שאולי רצו בני ישראל להשאיר את הארמון הכנעני בחורבנו, למען יראו ויראו העמים האחרים, ואולי היו אלה סיבות אחרות. לעולם לא נדע.

נקודת הדרכה 4: מפעל המים (נקודה 4 במפת האתר)

- אנחנו יושבים מול חפירה ענקית, שבה רואים מערכת מדרגות חדשה משולבת בתוך מערכת מדרגות עתיקה. זהו מפעל המים של העיר חצור.
- כבר בתקופת הברונזה התיכונה ידעו לייצר בורות מים גדולים ומשמעותיים.
- כפי שראינו בכניסה לעיר, בסמוך לחצור זורם נחל חצור, וסביבתו יש מפלס גבוה של מי תהום שאפשר היה לראות אותו משפע הצמחייה הירוקה בכניסה לסביבת התל.
- הרעיון היה לחפור בור גדול עד לעומק הנחל, ומשם לחפור מנהרה אופקית שתגיע עד למקור המים ותזרים אותם פנימה אל תוך העיר, בדומה למפעל המים במגידו. אולם כשהגיעו החופרים לעומק הרצוי הם נתקלו באדמה בוצית, המשיכו לחפור לעומק האדמה וגילו בעצם את האקוויפר שניקז אליו את מי הרמות הסמוכות.
- בסופו של דבר נבנה מפעל המים של חצור כמעין באר ענקית שמאפשרת גישה למי התהום ממשך בתוך גבולות העיר, באופן בטוח ורציף.
- יש קושי בתיארוך מפעלי מים, שכן מפעלי מים נבנו באותן טכנולוגיות לאורך מאות שנים. הוויכוח על תיארוך מפעל המים היה קיים שנים רבות, והיום מקובל שמפעל המים הוא מתקופת המלך אחאב, כלומר סוף המאה ה-9, תחילת המאה ה-8 לפנה"ס.
- אם המפעל מתוארך לתקופה מאוחרת זו, נשאלת השאלה איך הביאו את המים לעיר בתקופות הקדומות יותר, ועל כך אין תשובה. אפשרות אחת היא שמפעל המים של אחאב נבנה על תשתית מפעלי מים קדומים יותר, ואפשרות שנייה היא שבשטח התל קיים מפעל מים נוסף, מתקופה קדומה יותר, שעדיין לא נחפר.

נקודת הדרכה 5: תצפית למצודה הישראלית (נקודה מספר 5 במפת האתר)

- החופרים ממשיכים לחפור בניסיונם למצוא אולי שרידי ארמון מהתקופה הישראלית, והם מגיעים לנקודה שבה אנחנו עומדים עכשיו, בקצה המערבי של העיר העליונה.

- מולנו שרידים של מתחם גדול, מוקף חומה, שהוא מעין מיני חצור בפני עצמו. בתוך המתחם נמצאו שרידי מחסנים, מגורים לקבוצות קטנות של אנשים, וכלי קרמיקה.
- כמו כן נמצאו במתחם שתי כותרות עמודים פרוטו-איאולית (משמאל), שהן פריט ארכיטקטוני טיפוסי לבנייה מלכותית ישראלית במאות ה-9 עד ה-7 לפנה"ס.
- במתחם זוהו גם שרידים של מגדל מהתקופה הישראלית המאוחרת, שכל הנראה נבנה לקראת המלחמה באשור.
- המבנה נהרס כליל במאה ה-8, וההרס משויך לכיבוש ממלכת ישראל הצפונית ע"י מלך אשור, תגלת פלאסר ה-3, בשנת 733 לפנה"ס, תקופת המלך פקח בן רמליהו, שהיה אחרון מלכי ישראל. סיפור חורבנה של ממלכת ישראל מפיע גם בתעודות אשוריות, שמאשרות את הסיפור המקראי.
- לאחר החורבן חצור לא נושבה עוד, ובמקומה נבנו ערים אחרות באזור, ובהן קדש.

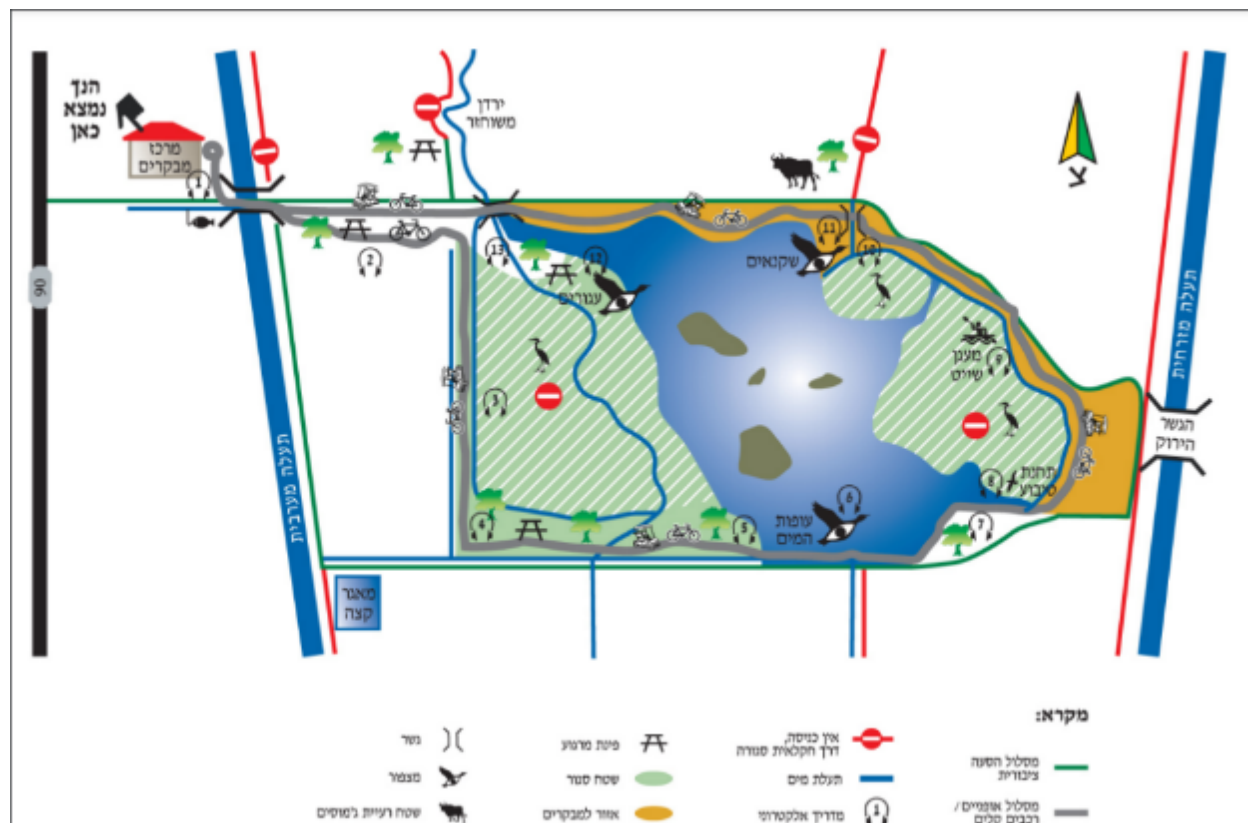
הדרכת דרך 4: מתל חצור לאגמון החולה

- ביציאה מתל חצור, מצד ימין של הכביש, רואים את המבנה הקטן דמוי הפטרייה המרובעת של מוזיאון תל חצור.
- אמנם רוב הממצאים החשובים מהאתר מוצגים במוזיאונים אחרים, גדולים וחשובים יותר, ובעיקר במוזיאון ישראל, לעיתים ניתן למצוא מוצגים מעניינים גם במוזיאון זה. המתחם שוכנים משרדי רשות שמורות הטבע והגנים, ואפשר להתקשר ולשאול מה מוצג ולתאם ביקור.
- אנחנו חוזרים לכביש 90 ופונים צפונה. מימין עמק החולה, אנחנו חוצים את נחל דיסון ומשמאל למעלה רמת דלתון ורמת עלמא.
- מימין שדה אליעזר, שקרויה על שם נכדו של הברון רוטשילד שקנה את אדמות המקום. מימין המושבה יסוד המעלה, שישבה על גדות אגם / ביצת החולה, ובמושבה יש בית קברות יפהפה.
- מייסוד המעלה עולה צפונה דרך חקלאית לכיוון אגמון החולה, ומחברת לאחוזה דוברובין, שהייתה אחוזה / בית חווה של משפחת סובוטניקים (קהילה רוסית נוצרית שהתייחדה וחלק מחבריה התגיירו ועלו לישראל). דוברובין מקים את האחוזה לבקשת הברון רוטשילד, במטרה ללמד את המתיישבים היהודים העצלנים איך להקים חוות חקלאיות טובות ומצליחות.
- משמאל למעלה אפשר לראות גבעה עם אנטנה גבוהה, זוהי קרן נפתלי, ומכאן לכיוון צפון נמצא רכס קדש נפתלי, שלמרגלותיו אגמון החולה. ברכס ישנם שרידים של מצודה חשמונאית.
- מימין מרכז עמק החולה, ומעבר לו רמת הגולן. רואים את קיבוץ גונן שממנו עולה כביש לצומת וואסט ומשם להר בנטל ולצפון רמת הגולן.
- אנחנו נכנסים למתחם התיירותי שבו מלון גליליון, קפה נמרוד, ובעבר היה גם בלון פורח שאפשר היה לעלות עליו ולראות את נו האגם מלמעלה, אבל הוא פונצ'ר ע"י עבריינים מחפשי פרוטקשן
- מגיעים לאגמון החולה לארוחת צהריים

אתר 3: אגמון החולה

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א-ה: כניסה - 08:00-17:30 יציאה מהאתר עד 19:00 שישי ושבת: כניסה - 06:30-17:30 יציאה מהאתר עד 19:00	האתר בניהול קק"ל. טלפון להזמנות: 04-6817137	כביש ראש פינה- קריית שמונה – כביש 90, בין סימני ק"מ 458-457 מדרום כ- 7.5 מצפון ליסוד המעלה. פונים מזרחה (ימינה) ונוסעים כ- 1 ק"מ עד למגרש החנייה הגדול של אגמון החולה. בוייז: "אגמון החולה כניסה"
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר – 35 ₪ ילד (5-18) – 21 ₪ אזרח ותיק – 18 ₪ חייל – 21 ₪ סטודנט – 30 ₪ בסופ"ש תוספת של 5 ₪	הזמנת קבוצות בתיאום מראש groups@agamon-hula.co.il	נגישות מלאה לאנשים עם מוגבלויות, הכוללת מבני שירותים וגישה נוחה למצפורים.
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	מסעדה במרכז המבקרים
הערות	ניתן לשכור במבואת הכניסה משקפת לצפייה בציפורים ומגדיר ציפורים. האגמון מציע מסלול קסום של 8.5 קילומטרים, העובר בין בוסתנים ולאורך גוף המים. ניתן לסייר באופן עצמאי באופניים וברכבים חשמליים אקולוגיים. שכירת אופניים: במבואת הכניסה ניתן לשכור אופני הרים (מבוגר/ילד) או אופניים משפחתיים. לקבוצות, בתיאום מראש ובאופן מוגבל ניתן להיכנס גם אוטובוסים לשטח הפארק עצמו. האתר גדול מאוד, ויכול להכיל כמויות של תיירים ומבקרים. הוא פתוח הרבה שעות ביום.	

נקודת הדרכה 1: מרכז המבקרים

- במרכז המבקרים יש מיצג אור קולי תלת ממדי בן 7 דקות, שמספר את קורותיו של עמק החולה, מפעל הייבוש משנות ה-50, ההשלכות הקשות של מפעל הייבוש, על האקולוגיה ועל החקלאות בסביבה, וכן על תהליך השיקום ב-30 השנים האחרונות.
- עמק החולה, או ליתר דיוק בקעת החולה, נוצרה משבר תזוזה אופקית בין הלוח הערבי ממזרח, ללוח שעליו יושבת ארץ ישראל, ומסטריות בשבר שיצרו את הבורות העמוקים לאורכו: ים המלח, בקעת כנרת והכנרת ובקעת החולה.
- עמק החולה הוא אזור בעל מארג אקולוגי עצום ועשיר, שהתקיים מיליוני שנים, ורק האדם הצליח לפגוע בו. המטרה המוצהרת בפרוייקט ייבוש העמק, שגרם לפגיעה הקשה במארג האקולוגי, הייתה המלחמה במלריה שמועברת ע"י יתושי האנופלס שהיו נפוצים באזורי הביצות בעמק, אולם הפתרון שמדינת ישראל הצעירה לא טיפל ישירות בבעיה, אלא איים להפוך את היוצרות בעמק וכמעט הביא לחיסולו.
- אדמות העמק נקנו ב-1934 במטרה להיות בית גידול להתיישבות ציונית. כבר בשנות ה-30 היו תכניות לייבש את העמק, אבל תוכניות אלה לא יצאו אל הפועל, אלא רק לאחר קום המדינה.

- למפעל הייבוש היו כמה מטרות, חלקן מוצהרות וחלקן פחות:
 - להוות מפעל הדגל החדש של המפעל הציני, לאחר שהמפעל הקודם, הקמת המדינה, הושלם... בערך
 - להוות מקור פרנסה לאלפי ידיים עובדות שהגיעו לאזור עם העליות
 - לאפשר יותר שטחי חקלאות על האדמה הפורייה והטובה
 - לצמצם את האידוי ממאגרי המים הגדולים של המדינה, ע"י העברת מי האגם לכנרת וריכוז האידוי בכנרת, ולא בשני אגמים נפרדים
 - לפנות שטחים להקמת יישובים
 - ולבסוף גם המלחמה במחלת המלריה וביתושי האנופלס
- עמק החולה הוא עמק מלבני ארוך וצר, שבנוי כאמבטיה עם שיפוע לכיוון דרום, כשהפקק של האמבטיה הוא בחלק דרום למרגלות רמת כורזים הבזלתית, היכן שהיום ממוקם גשר הפקק
- בחלק הדרומי של העמק, ובגלל השיפוע דרומה, נוצר אגם בעומק של כמה מטרים, מצפוניו, במרכז העמק נוצרו ביצות ובצפון העמק היו אדמות שברוב השנה וברוב השנים היו יבשות וטובות לעיבוד
- תהליך הייבוש הורכב מכמה מאמצים מקבילים:
 1. העמקת ערוץ הירדן בחלק הדרומי של העמק, כדי שיוכל להכיל את כמויות המים הגדולות, ועד לפקק שמדרום שלבסוף פוצץ (גשר הפקק)
 2. יצירת מערכת תעלות, שתי אורכיות במזרח ובמערב, אליהם ינוקזו המים הנכנסים לעמק מהסביבה, ומהם ינוקזו לאפיק החדש של הירדן דרומה לכנרת
 3. ולבסוף שתילת עצי אקליפטוס שנחשבו לצרכני מים משמעותיים, אבל לימים הסתבר שהם לא תורמים לייבוש אלא רק לאסתטיקה של העמק
- אחת ההשלכות הראשונות לתהליך הייתה כעס של הממשלה הסורית, שטענו בפני אומות העולם שמטרת ישראל היא לייצר שטחי כינוס לצבא לשם כיבוש רמת הגולן. אולם אומות העולם לא שעו לטענותיהם של הסורים, והמפעל המשיך ללא הפרעה.
- רק כשהעמק יובש לחלוטין התבהרו החסרונות הגדולים, ובהם עולם צומח וחי שהלך ונעלם, והחל לחזור בהדרגה ורק בחלקו הקטן בעקבות מפעל ההצלה.

נקודת הדרכה 2: נסיעה מסביב האגם ועצירה לתצפית

- אנחנו יוצאים ממרכז המבקרים בנסיעה באוטובוס מסביב לאגמון לכיוון עמדת תצפית הצפרות. נושא הצפרות הוא אחד מהנושאים המרכזיים באגמון, ובמרכז המבקרים יש מרכז צפרות מרשים, שבו מיצג אורקולי, סרט ואף מערכת מידע ונתונים משוכללת לצפרים. מרכז זו לא מתאים לקבוצות גדולות, אלא יותר לצפרים חובבים.
- הפארק נפתח עם אור ראשון ונסגר עם החשיכה ומאפשר גם סיורי לילה בתיאום מראש, מה שמייצר אפשרויות רבות לחובבי טבע וצפרות לחוות את הטבע במתחם, גם בשעות פחות קונבנציונליות.

- הניידות במתחם מגוונת מאוד. אפשר להתנייד ברגל, או באופניים שאפשר לשכור במקום או להביא מהבית. יד גם מגוון של סוגי רכבים קלים שאפשר לשכור, החל מרכבים מדוושים, דרך רכבי גוף חשמליים, טרקטורים עם עגלות שנושאות מטיילים ואפילו עם אוטובוס של הקבוצה בתיאום מראש.
- הייבוש של האגם והביצה גם לייבוש אדמת הכבול הפורייה, מה שהוביל לשריפות ספונטניות של הכבול, שהפכו את האדמה לבלתי ניתנת לעיבוד, חלק ממנה אף לצמיתות. כמו כן הייבוש של אדמת הכבול ייצרה אבק דק של כבול שמדי פעם עלה באוויר בצורה של טורנדו, וזיהם את האוויר בכל העמק. היה צורך להרטיב את הכבול באופן קבוע כדי למנוע הישנות של אירועים כאלה.
- בחורף הקשה של שנת 1992 גלשו כמויות עצומות של מים אל תוך העמק, התגברו על מערכות הניקוז והתעלות, והציפו שטחים עצומים. עם המים הגיעו בעלי חיים ועופות נודדים, ונוצרה הזדמנות להתחיל לשקם את העמק ואף ליצור במקום מתחם תיירות. בשנת 1993 התחיל מפעל השיקום באופן רשמי.
- מימינו התעלה המערבית, שמשמשת היום לניטור גובה המים, זרימת המים, גובר הקרקע שנסחפה אל תוך העמק, כמויות של מינרלים וכו'. המערכת נועדה למנוע קריסה של התשתיות בשנים ברוכות גשם. בעת הצורך משוחררים מים מהתעלות לטובת השקייה ולטובת מאר בריכות המים בסביבה.
- אנחנו פוני שמאלה, ונוסעים לאורך אחת מתעלות הרוחב של מפעל הייבוש, שמשמשות היום גם הן לניטור. לאורך התעלה אפשר לראות מידי בעלי חיים כמו צבי מים קטנים או נטריות.
- מרחב האגמון משלב קרקעות חקלאיות, חלקן בעלי שימוש כלכלי וחלקן נועדו לשמש את בעלי החיים, מעין מסעדות פתוחות לציבור בעלי הכסף.

נקודת הדרכה 3: מצפור עופות המים

- אנחנו נמצאים בצידו הדרומי של האגמון, ומביטים לעבר האגם לכיוון צפון. משמאל קרן נפתלי, ומימין החלק הצפוני של רמת הגולן. למרגלות הגולן רואים שני ערוצי נחל מוריקים, אלו הם נחל שוח (הדרומי) ונחל חמדל (הצפוני). ביניהם עין תינה התיירות.
- מעל הצמחיה מימין ניתן לראות את קיבוץ גונן, ומעליו את הכביש העולה בפיתולים לעבר צפון רמת הגולן, כביש 959.
- ממול ומצד ימין בולט רכס החרמון, כשהחלק המזרחי שלו (מימין) היא פסגת החרמון הגבוהה, השלוחה השמאלית היא שלוחת שיאון, או הר דב בשפה הביטחונית.
- מולנו בקו ישר עמק עיון, או מארג' עאיון בערבית, שנמצא מעבר לגבול בלבנון.
- המים באגמון מגיעים, כאמור, ממי גשמים ונחלים, והם מצטברים כאן ללא מוצא משמעותי שמוביל אותם דרומה. האגמון מתוחזק ע"י קק"ל והמועצות האזוריות בסביבה, שמפתחות כאן מתחם תיירותי משולב באזור מנוחה והסעדה לעופות נודדים, שעושים את דרכם מאירופה לאפריקה (בסתיו) ובחזרה (באביב)

- העופות נודדים לאורך מקורות מזון. רוב העופות הם עופות מים, אולם הם מעדיפים לעוף מעל היבשה ולנצל זרמי אוויר חמים שעולים מהאדמה כלפי מעלה (טרמיקות) ומאפשרות להם לחסוך באנרגיה, גם על חשבון מחסור זמני במזון
- בישראל קיימים מספר צירי נדידה, בהם ציר החוף, הציר השפלה המזרחית, ציר ההר המרכזי ולאורך הבקע.
- על מנת למשוך את הציפורים יצרו באגם בריכות בגבהים שונים, שמתאימים לעופות שונים, חלקם אוכלים בעמידה במים רדודים, אחרים בשחייה על פני המים ואחרים אוכלים משולי האגם. בבריכות האלה מפזרים דגיגונים וסרטנים שערבים לחיכם של הציפורים. האכלת העופות מייצרת וויכוח על כמה ניתן וראוי להתערב בטבע.
- גם עולם החי מסביב מאורגן בחגורות שונות שמתאימות למיני צמחים שונים: במעגל הראשון הקנה, בעל התפרחת דומיית שיבולת, צמח דומיננטי ואגרסיבי שנקצר מידי פעם כדי לאפשר למיני צמחים אחרים לצמוח; סוף צומח במעגל השני, ומראהו כשל נקניקיה, והוא צריך מים צלולים ועומדים ובשבילו בנו בריכות מיוחדות; ולבסוף הגומא, בעל גבעול בחתך משולש ופריחה רחבה, שממנו הכינו במצרים פפירוס.

נקודת הדרכה 4: ממשיכים בנסיעה מסביב לאגם והחוצה

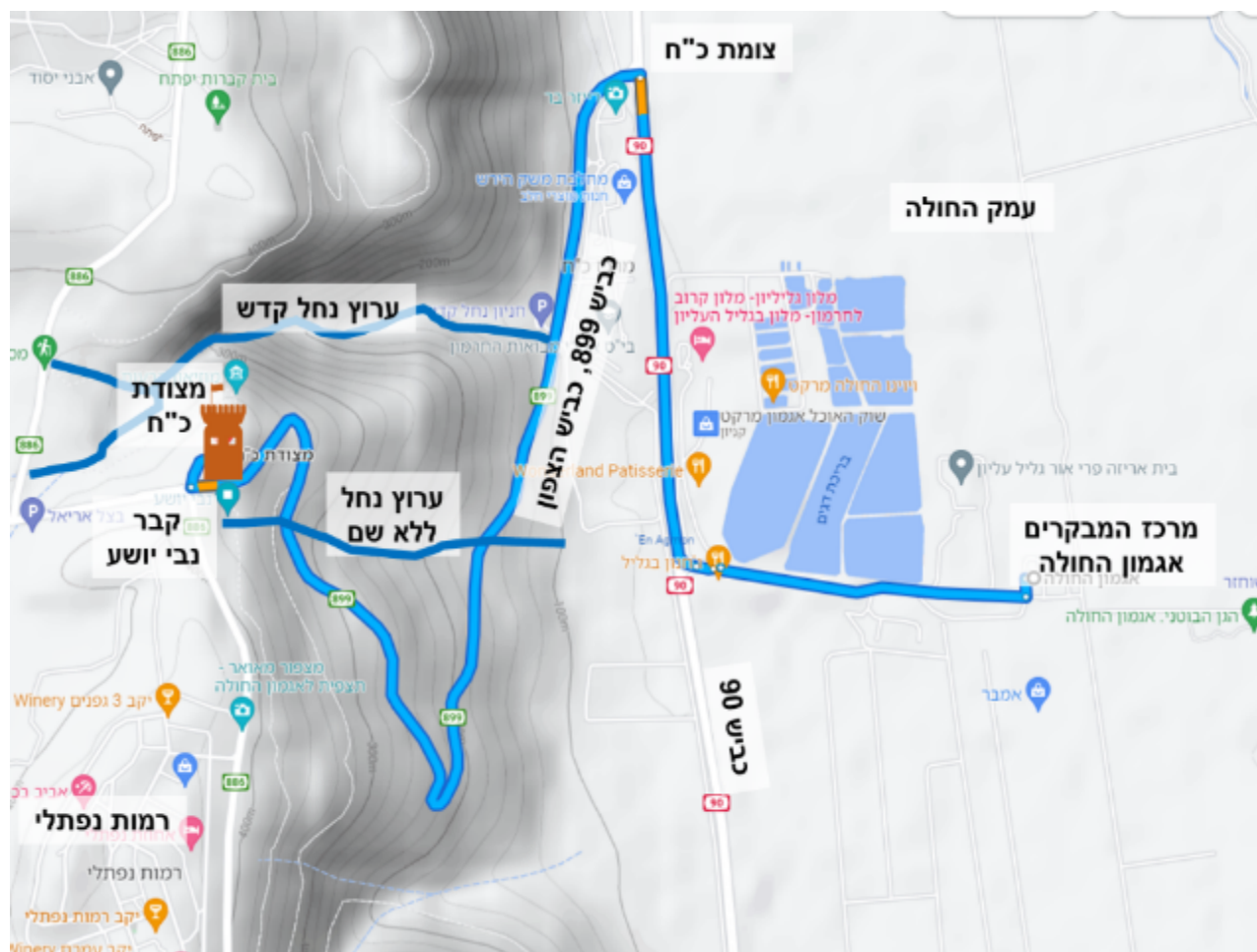
- מימין התעלה המזרחית.
- מדרום לנו, מחוץ לשטחי האגמון, ממשיכה להתקיים עדיין שמורת החולה, שהיא שמורת טבע בניהולה של רשות הטבע והגנים, ולא פארק תיירותי כמו האגמון. שעות הפתיחה בשמורה מצומצמות יותר, וכך גם מגוון בעלי החיים והעופות שעוצרים במקום, שכן שם לא העמידו "מסעדות" לטובת בעלי החיים, אלא השאירו לטבע לעשות את שלו.
- בעבר היו בשמורה ג'מוסים, אבל הם הועברו למתחם האגמון. יש וויכוח אם הג'מוסים הם אנדמיים לאזור, או שמא הובאו לאזור בימי הביניים.

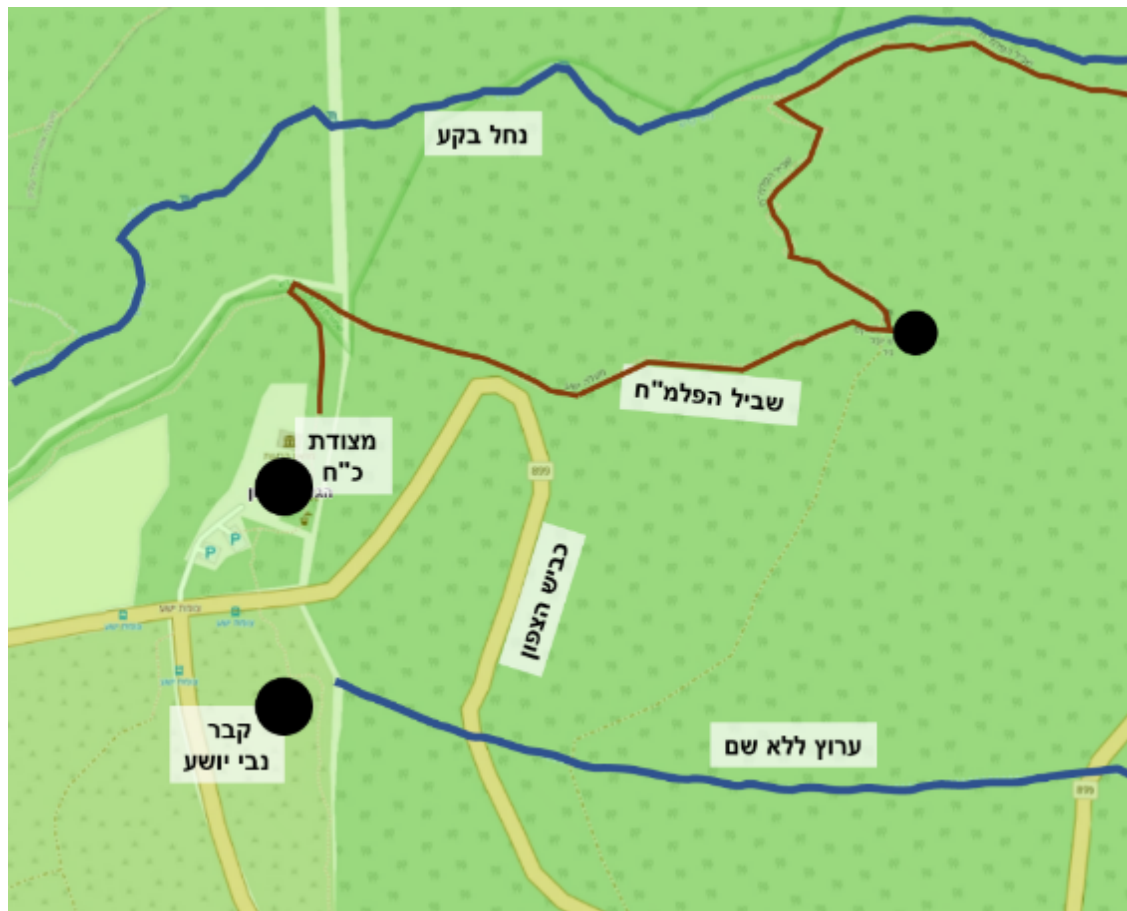
הדרכת דרך 5: מאגמון החולה למצודת כ"ח

- חוזרים לכביש 90, ועולים צפונה לכיוון צומת כ"ח. מימין מלון גיליון היפה, שיכול לשמש כמקום לארוחות צהריים או ערב לקבוצות גם ללא לינה, בתיאום כמובן.
- בצומת כ"ח אנחנו פונים שמאלה לכביש 899, הידוע בכינויו "כביש הצפון", שעולה בסרפנטינות (פיתולים) מגובה העמק, כ-250 מטר מעל פני הים, לגובה הרכס, כ-800 מטרים. הכביש העולה עובר בין שני ערוצי נחלים, מחל קדש מצפון (מימין) ונחל אינשם מדרום לכיוון מושב רמות נפתלי.
- מכביש זה, שהיה בעבר צר מאוד וחשוף לחלוטין מצחייה, ולאורך אפיקי הנחלים שהוזכרו ניסו לוחמי הפלמ"ח לעלות ולכבוש את מצודת נבי יושע, שקרויה היום מצודת כ"ח, ועל כך באתר הבא.
- אנחנו מתעקלים ימינה ומגיעים למצודה.

אתר 4: נבי יושע (מצודת כ"ח)

סביבת האתר

נקודת הדרכה 1: תצפית לרגלי המבצר

- אנחנו נמצאים על רכס קדש, בנחלת שבט נפתלי. זהו החלק הצפוני ביותר של הגליל העליון המזרחי

נבי יושע

- אנחנו צופים מזרחה, לעבר עמק החולה. התקיים בעבר כפר, שהיה שייך לזרם קטן בתוך האסלאם השיעי, ונקרע המיתעלים. הכפר הוקם בנקודה זו מכיוון שלפי המסורת המוסלמית זהו קברו של נבי יושע, שלשיטתם של השיעים נבי יושע הוא יהושע בן נון המקראי. מסורת אחרת מצביעה על שייח' חשוב מימי הביניים בשם הושע.
- לפי המסורת היהודית קברו של יהושע בן נמצא בכלל בשומרון, ליד העיר אריאל, והקבר הזה שייך אולי לחכם תלמודי בשם החכם אשי או משהו דומה. בכל מקרה כל הדתות מכבדות את המקום.
- הבריטים אפשרו לשיעים שהיו מגיעים מלבנון לחגוג את חגם במבנה בקבר, שמכיל מלבד הקבר גם מסגד קטן וחדרי אכסניה.

- עם קום המדינה הגבול עם לבנון נסגר, ולא התאפשר לשיעים להגיע לקבר. לימים המקום הפך למטרה לוונדליסטים יהודים, והיום הוא עזוב.

תצפית לעמק ולגולן

- למטה מולנו רואים את המרחב המרכזי והצפוני של עמק החולה, ואת שני המתחמים של אגמון החולה, הימני – הדרומי, הפתוח לצפרים בלבד, והשמאלי – הצפוני, הפתוח לציבור כולו, ובו ביקרנו מוקדם יותר.
- מרימים את המבט וצופים לרמת הגולן. משמאל יש הר ירוק, זהו הוא אודם, ובמעבר עיניים לכיוון ימינה אנחנו יכולים לראות את הר כרמים, הר ורדה, החרמונית (על רקע הטורבינות), הר בנטל, הר אביטל, תל שיפון (קצת אדמדם), תל יוסיפון ובאופק מימין תל פארס.
- למטה קיבוץ גונן, ומשמאלו להבות הבשן, קיבוץ שמיר וקיבוץ כפר סאלד.
- משמאל רכס החרמון. בין החרמון לרמת הגולן אפשר לראות את העיר הדרוזית הגדולה, מג'דל שאמס, כשמעליה ולכיוון שמאל רואים את נווה אטי"ב.

מצודת כ"ח / מצודת יושע

- עם העליות הראשונה והשנייה, מתחילים מתחים בין היהודים שהתיישבו במקום, לבין ערביי המקום
- לאחר מלחמת העולם הראשונה והתחלת המנדט הבריטי, הבריטים נחשדים בעיני הערבים כאוהדי היהודים והציננות, וזאת באופן מובן מהצהרת בלפור ומניסוח כתב המנדט
- עם תחילת המנדט מתחילות סדרות של מעשי אלימות ערביים נגד יהודים, שנקראות בשמות שונים ובהם מאורעות, פוגרומים, פיגועים, מרידות וכו', כששיאם מגיע בשנת 1936 עם המרד הערבי הגדול שנמשך כשלוש שנים.
- המרד הערבי הופנה בכלל כנגד הבריטים, אבל בבריטים המאורגנים והממוגנים היה קשה יותר לכוחות הערבים לפגוע, ולכן הם הפנו את מרצם כנגד היהודים
- אירועי האלימות מתמקדים בדרכים וביישובים המעורבים, ומלווים גם בשביתות כמו השביתה הגדולה במנל יפו, שקידמה את בנייתו של נמל יהודי בתל אביב
- הבריטים מביאים לארץ את וועדת פיל, על מנת שתחקור את הסיבות למרד ותגבש דרכי פעולה. בזמן שהוועדה בארץ יש רגיעה באלימות ובשביתות, אולם ברגע שהוועדה עוזבת, האירועים מתחדשים וביתר שאת.
- הבריטים מחליטים לרשת לשורש העניין, ומגלים שרבים מהפיגועים מגיעים בכלל מגבול הצפון, משטח המנדט הצרפתי, ומבוצעים ביב ערבים שאינם בני הארץ. הגילוי מוביל למינויו של גנרל בריטי שבע קרבות בשם צ'ארלס טיגרט, שמקים את קו הגבול הצפוני של שטח המנדט הבריטי.

- בקו הגבול החדש מוקמת מערכת של גדרות, מערכות מוקשים נגד בני אדם ונגד רכבים, מוקשי תאורה, דרך טשטוש (שלימים תהפוך לכביש הצפון), מערך של כוחות צבא שבה משרתים יהודים וערבים, וכן נקודות שיטור, מצודות טיגרט שמן, מיערה שבמערב ועד מטולה שבמזרח.
- חברת סולל סולל ובונה היהודית זוכה במכרז להקמת המצודות, ומצליחה בכך לשים יד יהודית על התוכניות הארכיטקטוניות של המצודות, דבר שיתגלה כבעל ערך בהמשך. במשך כ-100 ימים בונה סולל בונה סדרה של 5 מצודות.

- במקביל מגייסים הבריטים לוחמים יהודים עם נשק לגאלי לעזור באיוש המצודות והגנה על גבול הצפון.

- קו הגבול החדש לא החזיק מעמד זמן רב. מלחמת העולם ה-2 הפנתה את תשומת הלב של הבריטים, ושל העולם כולו, למקומות אחרים. הגדרות שהוקמו לאורך הגבול מפורקים על מנת לעשות שימוש בברזל שהרכיב אותה.
- גדר חדשה מוקמת רק לאחר קום המדינה כגבול החדש בין ישראל ללבנון
- משטרת נבי יושע משמשת היום כבסיס חינוך של משמר הגבול, וסמלו של משמר הגבול הוא דומתה של המצודה.

כיבוש המצודה ע"י הפלמ"ח

- בשלהי 1947 הבריטים כבר מתחילים לצמצם את הנוכחות שלהם בא"י ומתארגנים לציאה. יום אחרי ההצבעה באו"ם, ב-30/11/1947, פורצים אירועים אלימים בין ערבים ליהודים, אירועים היוו את אקורד הפתיחה למלחמת העצמאות.
- בצד הערבי אין מנהיגות אחידה שאפשר לשאת ולתת איתה, והציבור הערבי נגרר למלחמה בן קריאותיו של המופתי של ירושלים, אמין אל חוסייני, שבשלב זה לא נמצא כלל בארץ, לבין התערבותם של גורמים ערביים מחוץ לא"י, ובראשם פאוזי אל-קאוקג', שמכשיר קבוצות של לוחמים מתנדבים מעיראק ומסוריה להיכנס ללחימה בארץ ישראל.
- מסוף 1947 ומתחילת 1948 מתנהלת מלחמה בעיקר לאורך הדרכים. המצב נהיה קשה ומורכב. ארגון ההגנה והפלמ"ח משנים את תפיסת הפעולה שלהם ונערכים לתפיסת כל נקודות המפתח שיעזבו ע"י הבריטים, ואף מקצים כוח משימה גדול ויקר שיהיה מוכן ליום פקודה לתפוס את הנקודות לפני שיתפסו אותן הכוחות הערביים.
- הבריטים מסרבים לשתף פעולה עם היהודים, לא מוכנים לחלוק את לוחות הזמנים, ומצהירים שכל נקודה באזור בעל רוב יהודי תימסר לידי היהודים, וכל נקודה שיושבת באזור בעל רוב ערבי תימסר לידי הערבים, ובהם המצודה בנבי יושע.
- ב-15/4/1948 נצפו כוחות בריטים מגיעים למצודת יושע עם משאיות, ומתחילים לפנות את המקום. התצפיתנים של הפלמ"ח מזהים את הפעילות, והפלמ"ח פותח בנוהל קרב מסודר לכיבוש המקום על בסיס תוכניות שכבר היו קיימות.

- בשעות הערב מתארגן כוח לוחמי פלמ"ח לכיבוש המצודה. הכוח עולה במעלה הכביש הרכבים, בחסות החשיכה וללא אורות, אבל הם מתגלים ללא קושי בשל רעש מנועי האוטובוסים והמשאיות. ברגע מסוים מדליק אחד הנהגים את האור בטעות, ומיד נפתחת אש ערבית מהמצודה ע"י חיילים ערבים שכבר הספיקו לתפוס את המקום עם עזיבת הבריטים. כוחות הפלמ"ח נעצרים ונסוגים. בניסיון ראשון זה נהרגים 2 לוחמים.
- תוך 2-3 ימים, ב-20/4/1948, מתארגן כוח גדול יותר בקיבוץ חולתה. התכנית הפעם היא לחלק את הכוח לשניים, כאשר כוח אחד עולה רגלית לאורך ערוץ הנחל ללא שם (ראה שרטוט לעיל) על מנת להמטיר אש רתק על המצודה מדרום, ולהטעות את הערבים. במקביל עולה הכוח העיקרי מצפון, לאורך תוואי נחל קדש, כשהתוכנית היא שהלוחמים יחתכו את גדרות המצודה, ייכנסו פנימה, יניחו כמויות גדולות של חומר נפץ על שרפוש למרגלות המצודה, מעל מדרגת סלע שקיימת שם, יפוצצו את קיר המצודה וייכנסו דרך החור שיווצר בקיר.
- אולם קשיים לוגיסטיים גורמים לעיכובים ותקלות משמעותיים בביצוע המשימה. במהלך הטיפול נופלים כמה תיקים, בהם התיק שבו היה השרפוש, אולם מפקד הכוח, דוד (דודו) צ'רקסקי (משמאל), מורה על המשך העלייה ללא התיקים. הכוח מגיע לגדר המצודה רק ב-3:00, כשעתיים בלבד לפני הזריחה, ולא בחצות כפי שתוכנן. חיתוך הגדרות לוקח יותר זמן מהמתוכנן, ולבסוף מחליט להשתמש במטען נפץ מסוג בונגלו ע"מ לחתוך את הגדר, למרות סכנת ההתגלות ע"י הכוחות הערבים במצודה.
- הכוח נכנס פנימה תחת אש, ובהעדר שרפוש מנסים הלוחמים להקים גל אבנים כדי לשים עליו את חומר הנפץ. הכוחות הערבים מזהים את ניסיונות החבלה היהודיים, ותחילים לשלשל רימוני יד דרך חלון מתוך המצודה לכיוון הכוח הלוחם. חבלנים רבים נפגעים, וגם מפקד הכוח, דודו, נפצע, אבל הוא לוקח את חומר הנפץ עליו ומנסה לבדו לבצע את המשימה.
- המשימה נכשלת, ובשטח נשארים לא מעט חללים ופצועים, ובהם מפקד הכוח הפצוע דודו, שמתעקש להישאר עם חייליו הפצועים ולא להתפנות למטה עם שאר הכוח. למחרת היום ממשיכים מאמצי החילוץ באור היום, אולם מתוך 22 הרוגים רק 19 מחולצים.
- למחרת מגיע לאתר יגאל אלון, ממפקד צה"ל, שמזיז את תשומת הלב של הלחימה למבצע אחר שמתרחש בזמנית. רק לאחר כחודש מתארגן כוח נוסף גדול, גם הוא דרך הוואדיות, ורק לאחר קרב ארוך של יממה שלמה מצליחים כוחות צה"ל לכבוש את המצודה ללא אבדות לכוחותינו.
- הכוחות הערבים עוזבים במנוסה את המקום, אולם ברגעים האחרונים הם מפגיזים את המצודה על הכוחות הישראלים ששהו בה, ו-2 חיילים נוספים נהרגים.

נקודת הדרכה 2: קברי הלוחמים

- בסך הכל נהרגו במאמצי כיבוש המצודה 28 חיילים, ומכאן מצודת כ"ח.

- חלק מההרוגים מלקחו לקברים ברחבי הארץ, אולם רבים מהלוחמים קבורים בקבר אחים לרגלי המצודה, ובהם מפקד הכוח דוד (דודו) צ'רקסקי

פילון ידידיה פרידמן

- סיפור הגבורה של פילון נחשב למופת של אחריות מפקד ורעות לוחמים, והוא מעורר שאלות ערכיות מתי והאם אפשר להשאיר פצועים בשטח והאם לגיטימי להתאבד.
- פילון פרידמן פיקד בהתקפה השנייה על המחלקה שתפקידה היה לבצע פעולות הטעיה והסחה כדי שהכוח הפורץ יוכל להתקדם. כשהכוח הפורץ נסוג הוא חיפה על הנסיגה באש. פילון נשאר עם חיילים שנפצעו קשה ולא יכלו לסגת.
- רוב אנשי המחלקה שלו היו עולים חדשים חלקם ניצולי שואה. הוא העביר אותם למקום מחסה בשטח והמתין לחילוץ. כשהכוח הערבי התקדם הוא ירה בפצועים שאיתו והתאבד כדי לא ליפול בשבי. בבקר נמצאה גופתו.
- האם על המפקד להישאר עם הפצועים בשדה הקרב או לפקד על החיילים הבריאים בנסיגה? עם השאלה הזו התמודד פילון ונתן לה את תשובה ללא היסוס. היא נקראת "דילמת פילון" על שמו. אחד מפקודיו, משה רודניצקי, אמר לו, כשפקד עליו פילון להציל את נפשו שגם עליו, המפקד השלם בגופו, להסתלק: "אצלנו בפרטיזנים השאירו את הפצועים והצילו את הבריאים, היכולים עוד להילחם. בוא פילון!". פילון העדיף את הנאמנות לחייליו, את הרעות בקרב, עד כלות, ונשאר עם הפצועים.
- מי מהם צדק? על כך נמשך הוויכוח כבר עשרות שנים.
- פילון קבור בהר הרצל. על שמו קרוי מחנה פילון על יד ראש פינה.

דוד (דודו) צ'רקסקי

- דודו היה אחראי להכשרות הפלמ"ח של הקיבוצים דן ודפנה, שרוב הנפגעים בפעולה היו אנשים ההכשרות האלה. בדיעבד הבינו שצריך שהכוח הפורץ לא היה צריך להיות הומוגני.
- דודו הוא זה שפרץ עם מטען שנועד להבקיע את קיר המצודה אבל נפגע מרימון שהושלך לעברם. מאחר ולא הייתה דרך להגביה את המטען שנועד לפוצץ את המבנה המבוטן הוא ביקש מחייליו להפעיל את המטען על כתפיו אבל הם סרבו.
- הוא נהרג ליד החומה, וקבור בקבר האחים במקום. דודו הפך לסמל של איש פלמח.
- עוד בחייו חיים חפר כתב שיר למחזה "הוא הלך בשדות" השיר על דודו. המחזה מבוסס על דמותו של דודו. השיר נכתב מספר חודשים לפני מותו של דודו. השיר הפך לאחד מהסמלים של יום הזכרון.

נקודת הדרכה 3: מוזיאון הרעות

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א' – ה': 09:00 – 16:00 שישי: 10:00 – 14:00 שבת: 10:30 – 15:00 בתיאום גמישות לקבוצות בתיאום מראש	טלפון: 04-6432810 אימייל: hareut@shimur.org.il	נוסעים על כביש 90 לכיוון קרית שמונה, בצומת כ"ח (צפונית לאגמון החולה) פונים מערבה. עולים במעלה ההר כ-4.5 ק"מ ובצומת ישע (רמות נפתלי) פונים ימינה. בוייז "ישע / מצודת כח"
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר 24 ₪ ילד / אזרח ותיק / סטודנט / חייל - 17 ₪ שבת בחינם קבוצות - בתיאום	לקבוצות כן	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא

- המוזיאון מנוהל ע"י המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הוא פתוח לקהל הרחב כ-8 וחצי שנים ומספר את סיפור המצודה
- המוזיאון מתאים לכל הגילאים, ומכיל תוכניות גמישות לכל סוג קהל בהדרכה מקומית.
- שעות הפתיחה הרשמיות הם בין 9:00 בבוקר ל-16:00 אחר הצהריים, אבל גם בנושא זה מנהלי המקום מגלים גמישות, ומאפשרים אפילו פתיחה שלילה לקבוצות שרוצות לשחזר את מסע הלילה של לוחמי הפלמ"ח לכיבוש המצודה.
- במוזיאון מוקרנים שני סרטים שמספרים את סיפור המצודה, אחד ארוך וקצת קשה לעיכול, והשני קצר ומרוכך יותר.
- הסיור במוזיאון נמשך כשעה – שעה וחצי, והוא מונגש לנכים. העלות היא 24 ₪ למבוגר, ו-17 ₪ לילד. לקבוצות המחיר משתנה לפי התכנים ומשך הביקור, וזאת בתיאום מראש.
-